

COVID-19 Küresel Salgının Ulusal ve Uluslararası Sürdürülebilir Tarıma ve Tarım Politikalarına Etkileri

Prof. Dr. Fahri Yavuz

Prof. Dr. Fahri Yavuz

Prof. Dr. Fahri Yavuz, lisansını Atatürk Üniversitesi'nde bitirdi. Yüksek Lisans ve Doktorasını ise 1994 yılına Ohio Devlet Üniversitesi'nde Ekonomi ve Tarım Ekonomisi alanlarında tamamladı. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak göreve başlayan Yavuz, 1996 yılında doçent, 2003 yılında profesör oldu. 2001-2002'de Fulbright, 2011'de YÖK bursuyla ABD'de ziyaretçi öğretim üyesi olarak bulundu. AB, UNDP ve JICA destekli uluslararası projeler yanında TÜBİTAK destekli ulusal ve Kalkınma Ajansı, Özel Sektör ve BAP destekli bölgesel projeler yürüttü. Türkçe ve İngilizce 100'ün üzerinde kitap, ders kitabı, proje raporu, basılı bildiri ve makalesi bulunan Yavuz, 42 ülkeye 86 defa kısa ve uzun süreli eğitim, akademik toplantı, iş ve özel amaçlı ziyaretlerde bulunmuştur.

Prof. Fahri Yavuz

Prof. Fahri Yavuz completed Bs degree at Atatürk University. He took MSc and PhD degrees in Economics and Agricultural Economics fields from Ohio State University in 1994. Dr. Yavuz, who started to work as an assistant professor at Atatürk University in the same year, became an associate professor in 1996 and a full professor in 2003. He was visiting professor in the USA with a Fulbright scholarship in 2001-2002 and with a YÖK scholarship in 2011. He leded EU, UNDP and JICA supported international projects and TÜBİTAK supported national projects besides Development Agency, Private Sector and BAP supported regional projects. Having more than 100 books, textbooks, project reports, printed papers and articles in Turkish and English, Yavuz made 86 short and long-term educational, academic meetings, business and special-purpose international visits to 42 countries.

COVID-19 Küresel Salgının Ulusal ve Uluslararası Sürdürülebilir Tarıma ve Tarım Politikalarına Etkileri

Prof. Dr. Fahri Yavuz

Atatürk Üniversitesi

fahriyavuz64[at]gmail.com

Özet

COVID-19 salgını şok niteliğinde etkisiyle, hareketliliğin azalmasına ve ekonomik faaliyetlerin daralmasında neden olmuştur. Tarım sektörü de özellikle gıda işleme ve tedarik zincirindeki aksaklıklar, ekonomik daralma ve gıdaya ulaşımdaki zorluklar nedeniyle olumsuz yönde etkilenmiştir. Ancak tarımın kendine has özellikleri nedeniyle daralma diğer sektörlerle göre daha az olmuştur. Türkiye, tarımın çok iklimli olmasının verdiği ürün çeşitliliği; gıda ürünlerine olan yüksek talep nedeniyle piyasa canlılığı; tarımın gelişmeye açık olması; ithalata dayalı gıda tüketimi yüksek olan ülkelere yakınlık; kadim tarım kültürü ve endemik tür zenginliği; avantajlarını iyi kullanılarak salgını önemli fırsatlara dönüştürülebilir. Bu kitap bölümünde, tarım sektörünün belirtilen avantajları dikkate alınarak ve salgın ile ilişkilendirilerek değerlendirmeler yapılmış ve geleceğe yönelik öneriler sunulmuştur. COVID-19 salgınıyla öne çıkan gıda arzında kendine yeterlilik, ürün çeşitliliği avantajının ileri teknolojiyle desteklenmesiyle rahatlıkla sağlanacaktır. Salgınla oluşan daha doğal, temiz ve helal gıdaya ulaşım eğilimi, sürdürülebilir tarım politikalarını öne çıkaracaktır. Salgın sırasında güçlendiği gözlenen kırsal yaşamı tercih eğilimi, kırsalda iş ve yaşam şartlarının iyileştirilmesiyle desteklenirse tersine göçü teşvik edecektir. Salgın sebep olduğu gıda tedarik sorununun giderilmesine yönelik online dijital teknoloji çözümleri, gıda değer zincirindeki problemlerin giderilmesinde önemli bir araç olacaktır. Arzdan çok gıda talebindeki daralmanın fiyatları düşürmesi, Türkiye'nin gıda tüketimi ithalata dayalı ülkelere yakınlık avantajını kullanarak ihracatını artırmasını gerektirecektir. Tarımın stratejik önemine yönelik artan toplumsal farkındalık, tarım ve kırsalın temel sorunlarını gidermede yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tarım, COVID-19 küresel salgını, Türkiye, tarım politikaları, avantajlar, fırsatlar

Effects of COVID-19 Pandemic on National and International Sustainable Agriculture and Agricultural Policies

Abstract

COVID-19 pandemic caused mobility to decrease and thus economic activities to shrink. Agricultural sector has also been adversely affected, particularly due to disruptions in the food processing and provision, economic contraction and difficulties in accessing food. However, due to the specific characteristics of agriculture, contraction was less than other sectors. In Turkey, given the variety of products being because of climate of agriculture; market viability due to high demand for food products; agriculture is open to development; closeness to the countries with high import food consumption ancient agricultural culture and endemic species richness; by using the advantages well, the pandemic can be turned into important opportunities. In this book section, evaluations are made by taking into consideration the specified advantages of the agricultural sector and associating them with the pandemic, and suggestions are presented for the future. Self-sufficiency in food supply, which stands out with the pandemic, will be achieved by supporting the advantage of product variety with advanced technology. Increasing tendency to access more natural, cleaner and halal food caused during the pandemic will highlight sustainable agricultural policies. The tendency to prefer rural life, which has been observed to be strengthened during the pandemic, will support reverse migration if supported by improving working and living conditions in the rural. Online digital technology solutions for provision of food forced by the pandemic will be an important tool in eliminating the current problems of the food value chain. The fall in prices due to the contraction of demand for food will requires Turkey increase food export by using the advantage of being close to the countries depending import in food consumption. Increasing social awareness of the strategic importance of agriculture will be helpful in eliminating main problems of agriculture and the rural areas.

Keywords

Agriculture, COVID-19 pandemic, Turkey, agricultural policies, advantages, opportunities

Giriş

İnsanoğluyla var olan tarım, toprağı ve tohumu kullanarak zorunlu ihtiyaçları gidermek için yapılan bitkisel ve hayvansal üretim ve küçük çapta ürün işleme faaliyetlerine denir. Tarımsal faaliyet biçimleri, kullanılan teknolojiler ve tarım anlayışları hızla değişmektedir. Tanımda “toprağı ve tohumu kullanarak” ifadesine rağmen bugün topraksız ve hatta tohumuz bitkisel üretim yapılabilmektedir. Toprak yanında su ve güneş enerjisi öne çıkmakta, üretim dikey olarak da büyüebilmektedir. Aile işletmeciliğı önemini korurken, kitlesel tarımsal üretimine eğilim artmaktadır. Sürdürülebilir tarım, kırsal kalkınma, çiftlikten çatala gıda güvenliğı (*food safety*)¹ ve iyi tarım uygulamaları gündemde daha çok yer etmektedir. COVID-19 salgını sonrası bunlara ilave olarak gıda üretiminde kendine yeterlilik eğilimi de öne çıkacaktır.

Büyük çapta kivi, avokado ve mısır üretimi yapan üç kişilik bir Yeni Zelandalı çiftçi ailesi, sadece işletmecilik kararları alarak işlerini profesyonel firmalara yaptırmaktadır. Suudi Arabistan’da büyük bir holding 85 bin süt sığına sahip sütçülük işletmesinde günde dört kere sağımla çölin ortasında günlük inek başına ortalama 41 litre süt üretebilmektedir. Japonya’daki çiftçiler su üzerinde vejetatif üreme yöntemiyle tohumuz bitkisel üretim yapabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde soya fasulyesi ve mısır üreten bir çiftçi telefonla veya internet üzerinden vadeli işlem piyasalarında henüz üretilmemiş ürününü satabilmektedir. Sağılma ihtiyacı hisseden ineklerin kendiliğinden sağım makinesine girip sağıldığı otomatik sağım sistemini, Finlandiyalı bir süt üreticisi hayvanların refahını düşünerek kurmaktadır. İtalya’da bir çiftçi ailesi yazın üç aylığına çıktığı kiralık yaylada ineklerinden elde ettikleri sütü yağa peynire işleyip yaylayı ziyarete gelen müşteriye ürünlerini hem sunmakta hem de satabilmektedir (Yavuz, 2017a). Örnekleri çoğaltılabilecek bu faaliyet biçimleri, tarımda geniş teknoloji kullanımı ve uygulama farklılığı yelpazesinin varlığını hissettirmekte ve insan aklının ürünü bu farklılıklar, tarımda daha nice açılımların yapılabileceğine işaret etmektedir.

¹ Gıda güvenliğı (*food safety*) kavramı bazı Türkçe kaynaklarda gıda güvenirliliğı şeklinde de ifade edilmektedir. İçerik açısından sağlığa uygun yani kaliteli ve güvenilen gıdaların üretimi anlamı taşımaktadır.

Türkiye tarımı, iklim farklılıklarının sağladığı ürün çeşitliliği, zengin gen kaynakları, kadim tarım kültürü, artan nüfus ve gelirin getirdiği piyasa canlılığı ve ithalata dayalı gıda tüketimi yüksek ülkelere yakınlık avantajlarına sahiptir. Türkiye'nin gıda güvenesi (*food security*)² açısından henüz arzu edilen verimlilik düzeyine ulaşamamış olması ve tarladan çatala/sofraya³ gıda güvenliğinde önemli sorunlarının varlığı, bu avantajları kullanmayı gerektirmektedir. Kırsalda yaşam ve iş şartları yeterince iyileştirilemediğinden genç ve kalifiye nüfus kırsaldan ayrılmaktadır. Tarımdaki problemlerin çözümünde insan odaklı bir yaklaşım biraz göz ardı edilerek daha çok teknik problemlere ağırlık verilmesi, bütüncül bir yaklaşımı engellemiş ve istenen düzeyde başarı sağlanamamıştır. Verim açığı (*yield gap*)⁴ çoğu üretim alanlarında az veya çok hala devam etmektedir. Sıralanan avantajlar yanında COVID-19 salgını sırasında ve sonrasında tarımın stratejik önemine yönelik oluşan farkındalık, tarımın ifade edilen öncelikli problemlerinin daha bütüncül bir yaklaşımla çözülmesine fırsat verebilecektir.

Hızlı yenilenen teknolojilerin tarımda kullanılması verimliliği artırmanın ve dolayısıyla verim açığını gidermenin temel şartlarından biri olsa da, tarımın teknik sorunlarının çözümünde asıl güçlükler sosyokültürel, sosyoekonomik ve doğrudan doğruya ekonomik problemler üzerinde düğümlenmektedir (Ülkümen, 1966). Tarımın bu sosyal, kültürel ve ekonomik problemleri hala teknik sorunların önüne geçmektedir. Kırsal alandaki yaşam ve iş şartları daha iyi bir statüye kavuşturulmadan, tarımsal destekler çiftlik düzeyinde tam karşılık bulmadan ve tarımsal ürünler için değer fiyat ve pazar emniyeti olmadan tarımda istenen düzeyde teknoloji kullanımı sağlanamayacaktır. Bunların yanında kırsal alanda yaşayanların ve tarımsal üretim yapanların maddi ve manevi gücünü harekete geçirecek sistemler geliştirmeden kırsal kalkınma ve tarımsal büyümenin istenen noktaya ulaşamayacağı açıktır. Dolayısıyla tarım sektörünün problemlerine insanı merkeze alan bütüncül ve çok çözümlü bir anlayışla yaklaşmak gerekmektedir.

Tarımı geliştirecek politikaların önemi, toplumun beslenmesi gibi zorunlu bir ihtiyaca cevap vermesinden kaynaklanmaktadır. Buğdayın depolanarak kıt zamanlarda halka dağıtıldığı ifade eden Yusuf Suresi'ndeki Kur'an ayetleri ve devletlerin devamlılığının sahip olunan gıda stokunun ne kadar yıl yetebileceğine bağlı olduğunu anlatan Konfüçyüs'ün sözleri tarıma geçmişte verilen öneme işaret etmektedir (Yavuz, 2015). Bugün ise bir yanda dünyanın birçok ülkesindeki açlık ve yoksulluk diğer yanda Katar'a yapılan ambargo sonucu oluşan durum gibi en zengin ülkelerde bile yaşanan gıda krizi tarıma ve dolayısıyla gıda sektörüne yönelik politikaların doğru yapılandırılmasının önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu önem, hızla artan dünya nüfusuna karşın sabit olan tarımsal üretim kaynakları nedeniyle gelecekte daha da artacaktır. Dünya ülkeleri arasındaki gelişmişlik farkı bu ülkelerin sahip oldukları doğal kaynak zenginliklerinden ziyade doğru ve disiplinli ekonomi ve dolayısıyla tarım po-

² Gıda güvenesi (*food security*) kavramı bazı Türkçe kaynaklarda gıda güvenliği şeklinde de ifade edilmektedir. Gıdanın ihtiyacı giderecek miktarda yeterliliği, halkın beslenmesini garanti eden miktara karşılık gelmektedir.

³ Tarladan çatala/sofraya (*farm to fork/table*) kavramı gıda güvenliğini vurgulamak için kullanılır. Tarımsal üretimden işlenmesi, ambalajlanmasından depolanmasına ve satışından tüketimine kadar olan süreçtir.

⁴ Verim açığı (*yield gap*) ideal şartlarda birim alan ve hayvandan alınabilecek verim ile mevcut arasındaki farktır

litikaları üretmelerinden ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Hızlı ekonomik büyüme, Türkiye gibi tarım dışı sektörlerin payının yüzde 93'ü aştığı bir ülkede iç talebi artıracak, gelişmiş kurumlara sahip olmayı sağlayacak, üretim ve pazarlama için ileri altyapılar kuracak ve dolayısıyla tarım sektörünü geliştiren bir role sahip olacaktır. Dolayısıyla tüm başarı ve başarısızlıkları tarım politikalarına ve tarımsal desteklere bağlayan anlayıştan vaz geçip, tarımın sorunlarına daha geniş ve bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılmalıdır.

Bu kitap bölümünde, COVID-19 salgını sırasında tarımın stratejik önemine yönelik artan toplumsal farkındalıktan ve Türkiye tarımının var olan avantajlarından yararlanarak tarım sektörünün temel problemlerine çok yönlü ve çok çözümlü bir perspektifle yeniden bakarak sürdürülebilir tarım anlayışıyla çözüm önerileri üretmek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda tarımın mevcut yapısı ve yürürlükteki tarım politikaları COVID-19 salgının oluşturduğu ve oluşturabileceği fırsatlar çerçevesinde yeniden irdelenecek, gerekiyorsa iyileştirme anlamında politika değişiklikleri ve yeni politika eylemleri öngörülmeyle çalışılacaktır. Kitap bölümünün ikinci kısmında salgın öncesi küresel gıda arz güvenesi durumu, bitkisel üretim, hayvansal üretim ve gıda ürünleri ve içecek imalatı alt başlıkları altında Türkiye tarımının potansiyeli ve mevcut durumu ve tarım, kırsal kalkınma ve doğal kaynaklar politikaları COVID-19 salgınıyla oluşan yeni durumlarla ilişkilendirilerek geniş bir şekilde irdelenecektir. Üçüncü kısımda ise salgın sonrası ve sonrasındaki küresel gelişmeler ve beklentiler, küresel ve ülkesel ölçekte önlemler ve politikalar ve krizi fırsatlara dönüştürebilecek politika önerileri sunulacaktır.

Salgın Öncesi Durum Değerlendirmesi

COVID-19 salgının muhtemel etkilerini daha sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek ve salgının oluşturacağı fırsatları görebilmek, değerlendirebilmek ve bu fırsatlara yönelik öngörüler sunabilmek için mevcut küresel gıda arz güvenesi durumunu, Türkiye tarımının potansiyeli mevcut durumunu, tarım, kırsal kalkınma ve doğal kaynaklar politikalarını salgınla ilişkilendirerek değerlendirmek yararlı olacaktır.

Küresel Gıda Arz Güvenesi ve Güvenliği

Artan dünya nüfusu için tarımsal üretiminin kısıtları geçmişten beri bir tartışma ve endişe kaynağı olmuştur. Konuyu ilk 3. yüzyılda Tertullian⁵ gündeme getirmiş, peşinden Malthus⁶ 18. yüzyılın sonlarında dillendirmiş ve yakın zamanda ise Paul Ehrlich'in⁷ "nüfus bombardmanı" ile tartışma devam etmiştir. Ancak tarımsal üretimde önce mekanik ve kimyasal, sonra biyolojik ve son zamanlarda dijital teknoloji kullanımıyla gıda üretimi nüfustan çok daha hızlı artmakla kalmamış, kişi başına gıda tüketimi de artmıştır. Bu teknolojik yenilikler yanında tarımsal işletme yönetiminde uydu desteği ile akıllı teknoloji üretim sistemlerine doğru giden bir süreç ve tarım 4.0 ile ilgili son gelişmeler maliyetlerin düşürülmesi, verimliliğin yükseltilmesi ve kalitenin artırılmasında önemli fırsatlar sunmaktadır.

⁵ Hristiyan din bilimcisi Tertullian (MS 160-220).

⁶ Ekonomist Thomas Robert Malthus (1766-1834).

⁷ Tıp Bilgini Paul Ehrlich (1854-1915).

Küresel nüfus 1970-2010 arasındaki kırk yılda 3,2 milyar artarak 6,9 milyara yükselmiştir. Bu nüfusun 2010-2050 arasındaki kırk yılda ise sadece 2,15 milyar artarak 9,15 milyara ulaşacağı öngörülmektedir. Küresel nüfus artış hızındaki bu azalma, gelecekte tarımsal üretimdeki artış hızının da azalacağına işaret etmektedir. Kişi başına gelirin gelecek kırk yılda 1,8 misli artacağı tahmini de dikkate alınırsa gıda ile birlikte hayvan yemine ve bunların üretiminde kullanılacak arazi ve su kaynaklarına olan talebin artacağı öngörülebilmektedir (Alexandratos & Bruinsma, 2012). Biyoyakıt üretiminde mısır, şeker kamışı, bitkisel yağlar ve hububatların kullanımının üreticilere kazanç sağladığı düşünülse de düşük gelirli ülkelerin gelişmeden zarar görmesi kuvvetle muhtemeldir. Bir tarafta yakıt üretiminde kullanılan bitkilerin üretimi için tarımsal kaynaklar talep edilirken diğer tarafta COVID-19 salgını nedeniyle gıda güvencesinin ülkeler açısından riske girmesi, kendine yeterliliği ve sürdürülebilir tarımı öne çıkararak kaynakların dengeli kullanımını gündeme taşımaktadır.

Genel anlamda sürdürülebilir tarım, doğa ile teknolojinin dâhil olduğu geniş bir yelpazedeki çözümleri kullanmak anlamına gelmektedir (CropLife, 2012). Sürdürülebilir tarım; artan küresel gıda talebini karşılarken çevresel kaliteyi devam ettirmek ve doğal kaynakları korumak yanında doğal biyolojik döngüleri dikkate alarak ileri teknolojilerin, yenilenebilir doğal kaynakların ve çiftlik içi kaynakların etkin kullanımını başarabilmektir. Küresel birçok gelişme; gıda güvencesini ve gıda üretimine yönelik tarım sistemlerinin genel sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Küresel nüfusun 2050'ye kadar 10 milyar civarına çıkması durumunda tarım ürünleri talebinde önemli bir artış olacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan 2013 yılı temel alındığında ekonomik büyümenin 2050'ye kadar yüzde 50 oranında olacağı öngörülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki gelir artışı hububata kıyasla et, meyve ve sebze tüketimini artırarak gıda tercihinde kaymaya ve dolayısıyla doğal kaynaklar üzerinde daha fazla baskıya neden olacaktır (FAO, 2018). Dolayısıyla tarımda sürdürülebilirlik daha çok önem kazanacaktır.

Gıda sistemlerinin tohum başta olmak üzere hayati öneme sahip unsurları; sermaye yoğunluklu, dikey olarak bütünleşmiş ve daha az elde toplanmış hale gelmekte, yani tekelleşmektedir. Bu durumda küçük ölçekli üreticiler ve topraksız aileler ilk kaybedenler olacak ve artan bir şekilde tarım dışında istihdam fırsatlarını arayacaklar, kırsal ailelerdeki erkeklerin göç etmesi sonucu dünyanın pek çok bölgesinde çiftçiliğin “kadınlaşması” gerçekleşecektir. Son 30 yılda açlık ve aşırı yoksulluk küresel olarak azaltılmış olmasına rağmen çoğu kırsal alanda yaşayan 700 milyon civarında insan bugün hala çok yoksuldur. Yetersiz beslenme oranlarının azaltılmasında ve beslenme ile sağlık düzeylerinin iyileşmesindeki inkâr edilemez iyileşmeye rağmen 800 milyon civarında insan kronik olarak açtır. Yaklaşık iki milyar insan mikro besin eksikliği ile karşı karşıyadır. Eğer *yoksul yanlısı büyümeyi*⁸ desteklemek için ek çaba gösterilmezse 2030 yılında 653 milyon insan yetersiz beslenmeye hala devam ediyor olacaktır.

⁸ Ekonomik büyüme ve yoksulluk yanında gelir dengesizliğinin etkisini de dikkate alan büyümedir.

Küresel çatışmalar, krizler ve doğal afetler sayı ve yoğunluk olarak artmasının sonucu gıda üretimini azaltmakta, gıda ve sağlık hizmetlerine erişimi aksatmakta, kriz ve doğal afetlerden etkilenen çok sayıda aileyi tekrar yoksulluk ve açlığa iterek kahır göçünü körüklemekte, insani yardım ihtiyacını artırmakta ve sosyal koruma sistemlerini zayıflatmaktadır. Uzun süredir krize muhatap düşük gelirli ülkelerde açlık sınırı altında yaşayanların oranı, ortalama olarak diğer düşük gelirli ülkelerdekenden 2,5 ile 3 kat daha yüksektir.

Küresel düzeydeki bu gelişmeler, gıda ve tarım için birçok zorluğa neden olmakta ve çok yönlü tedbirler almayı gerektirmektedir. Teknoloji kullanımıyla üretimde verimliliği artırırken doğal kaynakları koruyan ve geliştiren yenilikçi sistemleri de beraberinde hayata geçirmek gerekir. Yerli ve geleneksel bilgi birikimine dayanan ekolojik tarım, *tarımsal ormancılık*⁹, iklim dostu tarım, iyi tarım ve koruyucu tarım gibi “bütüncül” yaklaşımlara yönelik dönüştürücü bir süreç yaşanmalıdır. Teknolojik gelişmeler, iklim değişikliği yanında tüm ekosistemleri ve insan yaşamının her yönünü etkileyen doğal tehlikelerin yoğunlaşmasına yardımcı olmaktadır. Ülke ve bölge sınırlarını aşan zararlılar ve hastalıklar yoluyla sınır ötesi tarım ve gıda sistemi tehditlerini önlemek için daha fazla uluslararası iş birliğine ve çabaya ihtiyaç vardır.

Var olan ve olması muhtemel zorlukların üstesinden gelmek için gıda sistemlerinin ve yönetiminin yeniden düşünülmesi şarttır. Sürdürülebilir kalkınma yolunda tüm ülkeler birbirine bağımlıdır. Bu gereklilik COVID-19 salgını sırasında çok daha net görülmüştür. Sürdürülebilir kalkınma “gelişmiş” ve “gelişmekte olan” anlayışıyla ülkelerin bölünmesinin ötesine geçen bir bakış açısıdır. Tüm toplumların üretim ve tüketim şeklinde temel değişimleri gerektiren sürdürülebilir kalkınma, evrensel bir zorunluluk ve tüm ülkeler için ortak sorumluluktur. Bu sorunluluğu da dikkate alan bir yaklaşımla Türkiye tarımına yeniden bakmak ve Türkiye’nin tarımsal birikimini bu doğrultuda ülke sınırlarının dışına taşımak gerekmektedir.

Bir tarafta tarımsal üretimde verim açığı olan ülkeler gıda güvenliğinden ödün vermeden verimliliği artırıcı teknolojileri kullanmayı yaygınlaştırırken, diğer tarafta verim açığını yeterince kapatmış ülkelerde çevre dostu alternatif tarıma yoğunlaşarak dünyada dengeyi sağlama çabası içine girilmesi en doğru yaklaşım olacaktır. Bu çerçevede Türkiye hem ülke içinde hem dışında çok önemli atılımlar yapabilecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyeli COVID-19 salgınıyla oluşan fırsatlardan da yararlanarak harekete geçirmesi gerekir.

Türkiye Tarımının Potansiyeli ve COVID-19 Salgını

Türkiye’nin toplam tarımsal üretim değeri, farklı hesaplamalara göre dünyanın yüzde 3’ü ile yüzde 6’sı arasında değişmektedir. Tarımsal üretim değeri açısından 51,7 milyar dolar ile Türkiye dünyanın ilk 10 tarım üreticisi arasında yer almaktadır (FAOSTAT, 2020). Tarımsal üretim değerinin GSYH’deki payı son çeyrek asırda yüzde 15,4’ten yüzde 6,3’e düşmüştür. Bu düşüş eğilimi, gelişmiş ülkelerdeki paya yaklaştırdığından gelişmişlik göstergesi olmaktadır.

⁹ Bitkisel ve hayvansal üretimin, ağaç ve benzeri diğer orman ürünlerinin üretimiyle birlikte yapıldığı tarım sistemine tarımsal ormancılık (*agroforestry*) denilmektedir.

Türkiye bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerinin çoğunda sırasıyla birim alana ve hayvan başına verimde gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır (FAOSTAT, 2020). Mısır ve ayçiçeğinde hektara verimi yüksek olan ülkelere yaklaşan Türkiye, şeker pancarında bu ülkeleri biraz geriden takip etmektedir. İyi bir buğday üreticisi olan Türkiye'nin hektara buğday verimi, Rusya hariç buğday üretiminde önde gelen tüm ülkelerin ve özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinin çok gerisindedir. Büyükbaş hayvan başına et veriminde Kuzey Avrupa ülkelerine yaklaşan Türkiye, inek başına süt veriminde Rusya dâhil Avrupa ülkeleri ve özellikle ABD'nin çok gerisindedir. Bu veriler, Türkiye'nin hem bitkisel hem hayvansal üretimde verim açığının yüksek olduğunu ve sadece verimliliği değil, aynı zamanda düşük maliyetli üretim sistemlerini de geliştirmesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye tarımı; çok farklı iklimlere sahip bölgeleriyle tarımsal üretimde çeşitlilik, hızla artan nüfus ve kişi başına gelirin neden olduğu talep artışı sonucu oluşan piyasa canlılığı, ithalata bağlı gıda tüketiminin yüksek olduğu ülkelere olan yakınlık, üretimdeki verim açığı başta olmak üzere yapısal sorunların giderilmesinin sağlayacağı iyileşme, önemli gen kaynaklarına sahip olma ve kadim tarım kültürünü bünyesinde bulundurma avantajlarına sahiptir (Yavuz, 2017b). Bu avantajlar, başta verim açığı olmak üzere tarımın temel problemlerini çözerek ulusal ve uluslararası gıda arz talep dengesini teminde Türkiye'yi önemli bir yere taşıyabilir.

Türkiye'nin değişik coğrafi bölgeleri ve tarım havzalarındaki iklim farklılıkları tarımsal üretimde çeşitliliği de beraberinde getirmektedir. Ürün çeşitliliği tarım sektörüne önemli avantajlar sağlamaktadır. Nasıl ki bir işletme ürün çeşitliliğine giderek bir üründe olumsuz iklim veya piyasa koşulları sonucu ortaya çıkacak zararı diğer ürünlerden karşılayarak azaltabiliyorsa, aynı şekilde bir ülkede de tarım sektöründeki riskler bu çeşitliliğin olduğu üretim ortamından dolayı azalmaktadır. Diğer taraftan iklim çeşitliliği farklı ürünlerin üretiminde yoğunlaşan bölgeler arasındaki ticaretin gelişmesini, dolayısıyla tarım ve ekonomide canlılığın artmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu çeşitlilik, Türkiye'nin gıda üretiminde kendine yeterliliği sağlamasında ve gıda tüketiminde dışa bağımlılığını azaltmasına katkı vermektedir. Ürün çeşitliliği avantajı, COVID-19 sonrası oluşan ve öne çıkan ülkelerin kendine yeterlilik politikasında Türkiye'ye önemli fırsatlar da sağlamaktadır.

Ülke nüfusunda, yabancı turist ve göçmen sayısında ve son on beş yılda kişi başına gelirden yaşanan artış, tarım ürünlerine olan yurt içi talebin artmasına ve dolayısıyla tarım sektörünün canlı kalmasına neden olmaktadır. Nüfus, yabancı turist ve göçmen sayısındaki artışlar doğal olarak gıda tüketimini aynı oranda artırmaktadır. Diğer taraftan satın alma gücü paritesi açısından yükselen kişi başına gelir özellikle hayvansal ürünler başta olmak üzere gıda tüketiminde var olan açığı kapatmada yani kişi başına gıda tüketimini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelere farklı olarak Türkiye'deki gelir artışı, et ve süt ürünleri başta olmak üzere öncelikle gıda tüketimini artırmakta ve bunun sonucunda tarım sektörünü canlı tutmaktadır. COVID-19

salgını nedeniyle turizmin durması ve ekonomideki daralmadan dolayı gelir artışındaki düşüş bu canlılığın oluşmasını olumsuz etkileyeceğinden, salgının etkileri geçene kadar dış arzı yani ihracatı artırma çabaları yararlı olacaktır.

Dünyanın en büyük tarımsal üretim değerine sahip 10 ülkesi arasında yer alan Türkiye'nin dünya gıda arz ve talep dengesinde önemli bir aktör olarak yer alabilmesi için hedeflenen üretim artışı, yurt içinde artan gıda talebinden her hâlükârda fazla olacağından tarım sektöründe üretim fazlalığına neden olmadan ancak tarımsal ihracatın artırılmasıyla sağlanabilecektir. İthalata dayalı gıda tüketimi yüksek olan ülkelere yakınlık ve COVID-19 nedeniyle gıda tüketimi tamamen ithalata dayalı küçük ve/veya ada ülkelerin yaşadığı zorluklar, artan tarımsal üretim potansiyeli için önemli dış satım fırsatları sunmaktadır.

Birçok bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetinde yaşanan verim açığı gibi iyileşmeye müsait yapısal sorunlar, dezavantaj gibi düşünülse de çözülmesi durumunda tarım sektörünün hızlı gelişmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu önemli gen kaynakları ve kadim tarım kültürü, günümüzde özellikle COVID-19 salgını sırasında önemi daha çok ortaya çıkan kendine yeterli gıda üretimi amacı doğrultusunda yerli tohum üretimi ve ıslahı için değerlendirilmesi gereken önemli bir potansiyeldir.

Türkiye tarımının bu avantajlarının farkında olunarak tarıma yaklaşırsa, geriye sadece büyüyen bir ekonomiye sahip olmanın yanında doğru tarım politikası eylemleri üretmek ve disiplinli bir şekilde bu politikaları sahada uygulamak kalmaktadır. COVID-19 salgınıyla gıda üretimi ve özellikle gıdaya ulaşımında ortaya çıkan krizin bu avantajlar iyi kullanılarak fırsata dönüştürülmesine ve ulusal ve uluslararası gıda arz-talep dengesinde Türkiye'nin daha önemli bir konuma gelmesine neden olabilecektir.

Bitkisel Üretim

Son 15 yılda bitkisel üretimde yaklaşık yüzde 25 oranında bir artış kaydedilmiştir. Bu üretimin içerisinde yer alan meyve ve sebze ise sırasıyla yüzde 55 ve yüzde 20'ye yakın artış olmuştur (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020). Bu artışlar, aynı dönemde yaklaşık yüzde 14 olan nüfus artışının çok üzerindedir. Aynı dönemde buğday, arpa, pamuk ve şeker pancarının ekim alanlarında azalış yaşanırken mısır ve ayçiçeğinde artış kaydedilmiştir (FAOSTAT, 2020). Bazı ürünlerin ekim alanındaki bu azalmalara karşın birim alana verimleri artmıştır. Buğday ve arpa üretim alanındaki düşüslere rağmen uzun dönemdeki sürekli verim artışları toplam üretimi artırmıştır. Verim açığını gittikçe kapatan bu eğilim, gıda güvenliğinden taviz vermeden verimi yüksek olan ülkelere yaklaşma doğrultusunda devam etmelidir. Sadece dekara verim artışı değil aynı zamanda üretim kaynakları daha etkin kullanılarak üretim maliyetleri de düşürülmelidir.

İşlenen alanlarda görülen düşmeye rağmen meyve üretiminin yapıldığı alanlar artmıştır (TÜİK, 2020a). Daha çok eğimli arazilerde meyve bahçelerinin tesisine, yılda iki-üç ürünün alınabildiği taban arazilerde ise tarla bitkileri üre-

timinin planlamasına çalışılmalıdır. Temel tarla ürünleri dışında kalan bitkisel ürünlerde Türkiye önemli bir meyve ve sebze ihracatçısı komumundadır. Fındık, turunçgiller, kuru üzüm, kayısı ve incire ek olarak kiraz ve domates de önemli ihraç ürünleri arasına girmiştir. Bu ürünlerde iyi tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması ile organik tarıma da yönelerek katma değeri daha yüksek sağlıklı ürünler imajıyla Türkiye'nin uluslararası pazar payı, COVID-19 sonrası oluşabilecek fırsatlar da kullanılarak artırılabilir.

Yoğun girdi kullanımının olduğu örtü altı yetiştiricilik alanı son 15 yılda yüzde 40 artmıştır. Gelir artışı ve mevsim dışı tüketim alışkanlığındaki hızlı değişim, örtü altı üretimin daha hızlı artmasını gerektirmektedir. Oransal olarak küçük bir paya, ancak ticaret hacmi açısından büyük bir potansiyele sahip ve rakip ülkelere göre oldukça genç ve dinamik olan süs bitkileri sektörü, son on beş yılda 2,5 kat büyümüştür (TÜİK, 2020a). Bu artışa rağmen, süs bitkileri sektöründe dış ticaret açığı devam etmektedir. Kullanılmayan nitelikli hazine arazilerinin uzun dönemli kiralamalarla süs bitkileri üreticilerine tahsisi sektöre önemli katkılar sağlayacaktır. Örtü altı ve süs bitkileri başta olmak üzere ürün değer zinciri karmaşık ve hassas olan ürünlerin COVID-19 salgınında en çok etkilendiğinden hareketle bu ürünlerin pazar tedarik zincirini sürdürülebilirlik ve kendine yeterlilik amacıyla yakın takip etmek ve güçlendirmek gerekmektedir.

Hayvansal Üretim

Türkiye'nin hayvansal ürünler üretim değerinin tarımsal üretim değeri içerisindeki payı 1995'te yüzde 18 iken 2003'te yüzde 25'e, 2017'de yüzde 34'e yükselmiştir (TÜİK, 2020a). Avrupa ortalamasında bu oran yüzde 43 iken Kuzey Avrupa ülkelerinde yüzde 50'dir (EROSTAT, 2020). Bu payın sürekli yükselmesi, gıda satımın doğru yönde olduğunun göstermektedir. Hayvan sayılarında 2009'a kadar devam eden durgunluk olduğu ve sonraki 10 yılda büyükbaşta yüzde 66, küçükbaşta yüzde 81 artışla hayvan sayıları sırasıyla 17,8 ve 48,5 milyona yükseldiği görülmektedir (T.C. Orman Bakanlığı, 2020). Et ve süt üretiminde gözlenen önemli verim artışlarının, çok yönlü ıslah ve seleksiyon yanında iyi bakım ve besleme şartları sağlanarak devam etmesi elzemdir. Son 15 yılda yüzde 5'lerden yüzde 30'lara yükselmiş olan hayvancılık desteklerinin 2020'de yüzde de 40 artması (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2020) hayvancılıktaki bu olumlu gelişmelerin devam edeceğini göstermektedir. Küçükbaş hayvancılık ise, iyi bir sürü yönetimiyle ikiz doğum oranını yükselterek ve maliyetleri düşürerek daha kârlı yapılabilir.

Belli bölgelerde yoğunlaşarak kitlesel üretim yapılan tavuk eti ve yumurtası hem toplumun beslenmesinde hem de dış satımla ülkeye döviz girdisi kazandırmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020b). Türkiye'nin en büyükleri arasında kanatlı entegre firmaları sayılırken, bu sektörden geçimini sağlayan çiftçi, esnaf, ham madde üreticisi yanında, ilaç-aşı, yan sanayi, nakliye, pazarlama gibi üretimden satışa kadar birçok alanda çalışan 1,5 milyon kişinin olduğu belirtilmektedir. Türkiye 2017'de kişi başına 239 adet yumurta ve 26,4 kilogram tavuk eti tüketimiyle dünya ortalamalarının çok üzerinde, tüketimi yüksek olan ülkelerin biraz altında bulunmaktadır (TİGEM, 2018). Kanatlı sektörünün üretim

maliyetinin yüzde 68'ini oluşturan yemin ana materyali mısır ve soya yanında damızlık önemli oranda ithal edilmektedir. Sektörün gelişen ivmesinin devamı, girdi teminindeki ithalata bağımlılığı azaltma başarısına bağlıdır.

Sahip olunan deniz ve dolayısıyla balıkçılık potansiyeli ile Türkiye, yarısı avcılık ve diğer yarısı yetiştiricilik yoluyla olmak üzere 650 bin ton civarında su ürünleri üretimi gerçekleştirmektedir. Yetiştiricilikle yapılan üretiminin yaklaşık üçte biri iç sulardan, geri kalanı denizlerden elde edilmektedir. Avcılık yoluyla yapılan üretimin yüzde 90'ı aşan kısmı denizlerden, geri kalanı iç sulardan gerçekleştirilmiştir. Toplam dış ticaret rakamı 2017'de 1,1 milyar doları aşan su ürünleri ticaret fazlası vermiş yani döviz girdisi sağlamıştır. Kişi başına su ürünleri tüketimi 6 kilogram civarında olan Türkiye, dünya ve Avrupa ortalamasının çok altında olmasına rağmen son yıllarda balık fiyatlarındaki artış önlenememiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020b). Su ürünleri iç tüketiminin artırılmasına yönelik diğer çabalar yanında toptan satışta KDV'nin yüzde 1'e, perakende satışta yüzde 8'e düşürülmesi gerekmektedir. COVID-19 salgını dolayısıyla en çok etkilenen sektörlerden olan su ürünleri sektörünün bu kırılğan yapısı iyileştirilmelidir.

Bal üretimini son on beş yılda yaklaşık yüzde 50 artıran Türkiye, dünyanın ikinci büyük bal üreticisi konumundadır. Bunun yanında koloni (kovan) başına verimlilik açısından alt sıralarda yer almaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020b). Önemli miktarda ilave gelir sağlayan polen, arı sütü, propolis gibi diğer ürünlerin de arıcılık faaliyetinde üretilebilmesi ve yeter değerden pazarlanması imkânlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Farklı bölgelerin şartlarına uygun ana arıların üretilerek arıcılara dağıtımının sağlanması ve organik bal üretiminin yaygınlaştırılmasıyla birlikte mevcut desteklerin teşvik edici düzeye çıkararak devam etmesi gerekmektedir. Ayrıca verimi yüksek, güçlü ve sağlıklı koloniler ile çalışmak, kolonileri doğal koşulların uygun olduğu zengin meralarda tutmak, modern ekipman kullanmak ve yeterli arıcılık bilgisine ve deneyimine sahip olmak Türkiye arıcılığını geliştirecektir (Yavuz vd., 2016).

Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı

Çiftlikte üretilen tarımsal ürünler, çok kullanılan tabiriyle “tarladan çatala” kadar devam eden bir pazarlama zinciri ile tüketiciye ulaşmaktadır. Bu zincirde yer alan nakliye, depolama, işleme ve mübadele faaliyetlerinin her biri fayda üretirken katma değer meydana getirmektedir (Kohls ve Uhl, 1990). Tarımsal ürünleri işleyerek şekil değiştirme başta olmak üzere bir veya birkaç pazarlama fonksiyonunu yerine getiren gıda ve içecek imalatı sanayii bir değer zinciri oluşturarak ülkenin sosyal ve ekonomik refahı yanında sanayileşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dünyanın ilk yirmi ekonomisi içerisinde yer alan Türkiye, gıda ve içecek sanayii alanında dünyanın on beşinci ihracatçısı konumundadır (Keleş, 2013).

Gıda ve içecek sanayiinin tarım sektörü ile ilişkili temel sorunu, istenen kalite ve miktarda ham maddenin sürdürülebilir bir şekilde sanayiye sağlanamamasıdır. Yapılan değerlendirmelere göre Türkiye'de tarımsal ürünlerin ortalama

yüzde 30'u sanayide işlenirken bu oran gelişmiş ülkelerde yaklaşık yüzde 70'tir. Dolayısıyla tarım ve gıda sanayiinin bütünleşmesinin yaygınlaştırılması, ham madde üretim kalitesinin yükseltilmesi, çeşitlendirici faaliyetlere yer verilmesi, küçük imalat işletmelerinin etkinliklerinin artırılması, gıda sektörünün bütün dallarında teknolojik yenilenmeye gidilmesi, kalite yönetim sistemlerinin oluşturulması ve etkin bir şekilde uygulanması önem kazanmaktadır.

Dijitalleşme yoluyla gıda ve içecek imalatı sanayiini büyük bir değişime uğratan "Endüstri 4.0" diye adlandırılan geleceğin teknolojilerinin gıda ve içecek sanayiinin de daha yaygın bir şekilde gündeminde olması gerekmektedir. Bu dijital değişimin COVID-19 salgını sonrasında da gıda değer zincirinin tüm aşamalarında artacağı öngörülmektedir. Helal gıda, iyi tarım, organik tarım, coğrafi işaret gibi içerik ve ürün etiketlerinin hızlı bir şekilde yaygınlaştırılması da salgın sırasında oluşan gıda güvenliği duyarlılığı nedeniyle artacaktır.

Tarım, Kırsal Kalkınma ve Doğal Kaynaklar Politikaları

Tarım politikası amaçları farklı tarımsal problemlere bağlı olarak ülkeler arasında değişiklik göstermesine rağmen, tüm dünya ülkelerinde üç temel amaç benzerdir. Bunlar; toplumun beslenme ihtiyacını garanti altına almak, Tarım sektöründe düşük kazançla çalışanların gelir seviyesini yükseltmek ve tarım sektörünün çok büyük bir kısmını oluşturan aile işletmelerinin sürdürülebilir tarım yapabilmesini sağlamaktır (Yavuz, 2017c). Kırsal kalkınma politikalarının temel amacı ise kırsalda iş ve yaşam şartlarını iyileştirmektir.

Kırsal Nüfus, Yapı ve Kalkınma

Kırsalda nüfus artışı, makineleşme, tarım dışı istihdam alanlarının oluşturulmaması ve ulaşımın kolaylaşması gibi etkenler Türkiye genelinde köylerden şehirlere göçü beraberinde getirmiştir. Tarımsal üretimde verim açığının kapatılmaması nedeniyle sürdürülebilir yeter gelir sağlanamaması ve kırsaldaki iş ve yaşam şartlarının istenen düzeyde olmamasına dayalı olarak gençlerin tarım ve kırsal alandan uzaklaştığı, bunun sonucunda tarımda yani kırsal alanda orta yaşın kentlere göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'de ortalama yaş 31 iken tarımda ortalama yaş 52'dir (Donat, 2018). İnsanın özellikler gençlerin olmadığı yerde ekonomik faaliyetlerin canlanması, iş ve yaşam şartlarının iyileşmesi pek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla köye dönüş zemin hazırlayacak kırsal kalkınma politikalarına daha çok ağırlık vermek ve tarımdan çekilen nüfusa kırsal alanlarda istihdam sağlayacak başta gıda ve içecek imalatı sektörü olmak üzere yatırımlar yapmak gerekmektedir.

Arazilerinin miras ya da satış yoluyla parçalanması durumu tarımsal üretim verimliliğini büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü 5,9 hektara kadar düşerken bu büyüklük Kuzey Avrupa ülkelerinde işletme başına İngiltere'de 53,8 hektar, Fransa'da 52,1 hektar, Almanya'da ise 45,7 hektardır (Aksöz, 2014). Arazilerin miras yoluyla bölünmesinin önüne geçmek için 6537 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 2014). Bu kanunla benzer amaç güden parçalı ve dağınık araziler için

arazi toplulaştırma çalışmalarının hızlandırılması da yerinde bir uygulama olmuştur. Toplulaştırma çalışmaları 1961-2002 arasında 450 bin hektar alan için yapılırken, 2003'ten 2014'e kadar planlama çalışmaları tamamlanan alan, uygulamaları devam edenlerle birlikte 4 milyon 532 bin 785 hektardır.

Tarımsal faaliyette ve kırsal alanda sırasıyla iş ve yaşam şartlarını iyileştirmek için programlar, projeler, yatırımlar ve destekler devam etmektedir. AB IPARD programı başta olmak üzere LEADER programı, Bakanlığın Genç Çiftçi destekleri, kalkınma ajansları tarafından verilen hibeler ve diğer kırsal kalkınma destekleriyle kırsal kalkınma projeleri yürütülmektedir. Sosyal, ekonomik, kültürel ve örgütsel yaşam şartlarının iyileşmediği ve gençleri çekmeyen bir kırsal alanda tarım sektörünün geleceği de olmaz. Gençleri cezbedecek iyileştirilmiş iş ve yaşam şartlarının oluşmasına katkı veren kırsal kalkınma programları, yerel inisiyatifleri harekete geçirebilme, projeli çalışma alışkanlığı edindirme, yerel potansiyelleri değerlendirebilme ve iyi uygulama örneklerini görünür yaparak birbirinden öğrenebilme özelliklerine sahip olmalıdır.

Tarımsal Girdiler ve Destekler

Bitkisel ve hayvansal üretimde verimliliği artıran en önemli girdiler motorin, kimyevi gübre, tohum, yem, tarımsal kredi ve sulamadır. Bu girdilerde ihtiyaç duyulan miktar, kalite ve şartların temin edilebilmesinin önündeki kısıtları kaldırmak girdi politikalarının temel hedefidir. Kimyasal girdilerin kullanımının optimum düzeyde olması, gittikçe önem kazanan gıda güvenliği açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Tarımsal üretim faaliyetinin en önemli girdilerinden ve maliyet kalemlerinden biri olan motorin, tarımda makineleşmenin artmasıyla daha önemli hale gelmiştir. Tohum, geçmişte yalnızca bitkisel üretimde ana kaynak olarak kabul edilirken bugün bitki sağlığı ve gıda güvenliğinin temeli olarak da önemsenmektedir. Su kullanımı ve sulama yatırımlarına verilen destekler, çok önemli bir girdi olan sulama suyunun istenen düzeyde kullanımı açısından önemlidir. Gübre, ilaç ve tohuma verilen destekler yanında gittikçe güçlenen oligopol yapı önlenmeli ve dışarıya bağımlılık azaltılmalıdır.

Tarım sektörünü arzu edilen doğrultuda yönlendirebilmek için verilen tarımsal destekler sektörde ortaya çıkan sorunları çözmek, yeni teknolojilerin benimsenmesini sağlamak ve üretim yetersizliğini gidermek için uygulamaya koyulan ve ihtiyaç kalmadığında sonlandırılan hükümet müdahaleleridir. Asıl hedef rekabet edebilir ve desteklere bağımlı olmayan yani kendi ayakları üzerinde durabilen bir sektör oluşturmak olmalıdır (Resmî Gazete, 2019). Dolayısıyla tarımsal desteklerin hem çiftçi gelirini olumlu yönde etkileyici olması hem de sektörün yapısal ve dönemsel problemlerinin çözümüne katkı sunması beklenmektedir. Ancak COVID-19 salgının yaşattığı şok, rekabetçi bir tarım yanında dünyadaki ülkelerde olduğu gibi kendine yeterliliği öne çıkarmıştır. Dolayısıyla tarımsal destekler de bu yönde şekillenecektir.

Tarımsal destekler son on altı yılda (2003-2018) sürekli artarak yaklaşık 1,8 milyar TL'den 14,5 milyar TL'ye, bu destekler içindeki hayvancılık destekleri de 83 milyon TL'den yaklaşık 4 milyar TL'ye yükselmiştir. Nominal değerinin

sekiz misli arttığı görünen desteklerin reel değeri hesaplandığında son on altı yılda avro cinsinden 2,1 kat, reel TL cinsinden 2,6 misli arttığı görülecektir (Yavuz & Dilek, 2019). 2020 yılında ise destekler bir önceki yıla göre yüzde 30 artarak 22 milyar TL'ye yükselmiştir (Resmî Gazete, 2019b). Tarımsal destekler; alan bazlı, fark ödemesi, hayvancılık, kırsal kalkınma, tarımsal sigorta ve diğer tarımsal amaçlı ve telafi edici destekler şeklinde altı başlık altında gruplandırılabilir. Bitkisel üretim desteklerini oluşturan alan bazlı ve fark ödeme destekleri oranı son 16 yılda (2003-2018) toplamda %93'ten %50'ye düşmüştür. Bu düşüşteki en önemli etken 2000'li yılların başında tüm desteklerin %85'ine çıkan doğrudan gelir destekleridir. Hayvancılık destekleri, 2002'de %5 iken istikrarlı bir artış göstermiş ve son 6 yılda (2013-2018) %30'a yakın bir oranda seyretmiştir. 2008'de başlayan kırsal kalkınma destekleri %10 dolayına, 2007'de başlayan tarımsal sigorta destekleri %7'ye, diğer tarımsal amaçlı desteklerin payı da %7'ye ulaşmıştır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020c).

Desteklerin çiftçileri arzu edilen doğrultuda yönlendirebilmesi için uzun süreli olmalı, mevcut üretim ağırlıklı desteklere gerektiğinde tüketim desteği de eklenmeli, bölgesel farklılıklar daha fazla gözetilmeli, üretim riski sigortası yanında gelir riski sigortası geliştirilmeli ve piyasa için üretim yapan işletmeler üretim değerini artırma açısından öncelikli olarak dikkate alınmalıdır. Desteklerin doğru planlanması, destekleri sahaya taşıyacak görevli ve teknik personelin hedefler doğrultusundaki gayret ve etkilerinin artırılması, müracaat şartları, destek miktarları ve ödeme şekli dâhil desteklerle ilgili tüm bilgilerin çiftçilere ulaştırılması için çiftçi eğitimine daha çok ağırlık verilmesi ve destek alma süreçlerinin daha kolaylaştırılması sağlanmalıdır. Desteklerden amaç hâsıl olması için genç ve işini bihakkın yapan çiftçileri kırsalda kalmaya ve tarımsal faaliyet yapmaya teşvik etmek önemlidir. Bunun için kırsal alandaki iş ve yaşam şartlarını kentlerle rekabet edebilir hale getirmek gerekmektedir. COVID-19 salgınının sebep olduğu gözlenen kırsala dönüş eğilimi bu amaç doğrultusunda mutlaka kullanılmalıdır.

Çiftçilerin, üreticilerin, yetiştiricilerin yeterli kazanç için risk alarak ve iş birliği yaparak ürettiklerinin ticaretinde yer alması kaçınılmazdır. Çiftçilerin ticari faaliyette başarılı bir şekilde yer alabilmesi için üyesi oldukları kooperatiflerin ve üretici birliklerinin işlevsel ve profesyonel olmaları zorunluluktur. Özellikle üretici eline geçen fiyat ile tüketicinin ödediği fiyat farkının azaltılması yolunda üretici birliklerini ve kooperatifleri etkin hale getirecek politika eylemlerine ihtiyaç vardır. Gelişmiş ülkelerde üretici birliklerinin tüketici hallerindeki satış oranları yüzde 90'lardayken Türkiye'de sadece binde 6'dır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018). Tüketicinin başta yaş meyve ve sebze olmak üzere gıda için ödediği fiyatın daha büyük kısmının çiftçiye ulaşması için COVID-19 salgını ile oluşan gıda tedarik zinciri sorunlarını gidermede dijital teknolojiden yararlanma eğiliminden çok iyi yararlanılarak çözüm üreten politikalar geliştirilmelidir.

Uluslararası Tarım Ticareti

Ekonomisinde tarımın önemli bir yere sahip olduğu Türkiye gibi ülkelerde tarımsal ürünlerin arzında zamanla meydana gelen artış yurtiçi talepteki artışın

üzerinde olacağından, meydana gelebilecek fiyat düşüşlerinin engellenmesi ve dolayısıyla çiftçilerin yeter gelir temin etmesi için tarımsal ihracatın devreye girmesi gerekmektedir. Türkiye'nin tarımsal ihracatı son on beş yılda yaklaşık 4,4 kat artarak yaklaşık 20 milyar doların, aynı dönemde ithalatı ise 5,4 misli artarak 15 milyar dolar üzerine çıkmıştır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020b). Türkiye, uluslararası tarımsal ürünler ticaretinde, katma değeri yüksek ürünlere ağırlık vermeli, geleneksel ihraç ürünlerinde iyi/organik tarım uygulamalarını yaygınlaştırarak imaj ve marka oluşturmali, uluslararası piyasa çeşitliliğini ve büyüklüğünü artırmali, ihraç ürünlerinde kalite standardını yükseltmeli, dış pazar altyapısını iyi oluşturmali ve devamlılığı sağlamalıdır. COVID-19 sonrası yurtiçinde meydana gelecek muhtemel tarımsal ürün fiyatları düşüşlerini önlemek için Türkiye mevcut ihracat potansiyelini, gıda tüketimi ithalata dayalı ülkelere yakın olma avantajını kullanarak ve gıda tüketiminin tamamı ithalata dayalı küçük ve/veya ada ülkelerin salgın sonrası karşılaşacağı gıdaya ulaşma zorluklarını gidererek artırmalıdır.

Avrupa Birliği ile ilişkilerde asıl amaç üye olmak değil, üyelik sürecinin sağladığı imkân ve kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmak olmalıdır. Bu anlamda Ortak Tarım Politikasına uyum için özellikle kırsal kalkınma politikalarına ağırlık vermek, dolayısıyla IPARD kırsal kalkınma desteklerinden azami ölçüde yararlanmak gerekir. Gündemde olan ancak son gelişmelerle askıya alınan Gümrük Birliği anlaşmasının güncellenmesiyle Gümrük Birliği ürünlerinin yelpazesinin tarım, hizmetler, sanayi ve kamu alımlarını kapsayacak şekilde genişlemesi ve Avrupa Birliğinin üçüncü ülkelerle imzalayacağı Serbest Ticaret Alanlarında Türkiye'nin mağdur olmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Tarım ürünleri ticaretinde Türkiye'nin en önemli pazarı olan AB ile müzakere sürecini iyi yürütmek, sürecin devamına ilişkin fırsatlardan azami ölçüde yararlanmak, mevcut politika araçlarını güncellemek, yeni politikaları geliştirmek ve gerekirse derogasyon ve özel ürün ayrıcalıklarından azami ölçüde yararlanıp rekabet gücünü artırarak ticari ilişkileri büyütmek, geliştirmek ve güçlendirmek esas olmalıdır. COVID-19 sonrası eli güçlenen Türkiye, bu fırsatı ülke lehine iyi kullanmalıdır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) sınıflamasında Türkiye "gelişmekte olan ülkeler" grubunda yer aldığından bu gruba tanınan ayrıcalıklardan yararlanabilmekte ve gelişmiş ülkelerin ihracat sübvansiyonlarını azaltmaları, gümrük vergilerini indirmeleri ve iç desteklerini kısmaları sonucunda Türkiye tarım ürünlerinin dış pazarlardaki rekabeti açısından bazı kazanımlar elde edebilmektedir. İç desteklerde kırmızı kutu tedbirlerinden girdi ve fiyat destekleri ile primlerin toplam destek bütçesinin yüzde 10'undan az olması durumunda muhtemel yükümlülüklerde problem görülmemektedir. Mavi kutu tedbirleri altında fındık ve tütünde uygulanan alternatif ürün destekleri toplam tarımsal üretim değerinin yüzde 5'ini geçmeyeceği için bu destekleri olumsuz etkileyecek bir yükümlülük yoktur. Yeşil kutu tedbirleri içerisinde yer alan doğrudan gelir, kırsal kalkınma, gıda güvencesi, altyapı yatırımları, genel hizmetler gibi desteklerin bugün olduğu gibi uygulanabileceği anlaşılmaktadır. DTÖ'nün serbest ticaret misyonundan hareketle Türkiye'nin rekabetçi bir tarım ticareti

tesis etmesi kaçınılmazdır. Ancak COVID-19 salgınıyla oluşan ülkelerin kendine yeterlilik eğilimi, daha farkı yaklaşımları gerektirebilir.

Gıda Güvenliği ve Tüketim

İyi, doğal ve organik gibi isimlerle anılan alternatif tarımın gelişmesini sağlayan üç temel sürükleyici olan tüketici tercihleri, kamu yararı dolayısıyla hükümetlerin teşvikleri ve üretici inisiyatifleri desteklenmelidir (Yavuz, 2017d). Büyük çapta ticari alternatif tarımı desteklemek yanında kentlerde tarımsal üretim yapılmayan alanlarda hobi bahçeleri tesisini yaygınlaştırmalı, varsa evlerin ve apartmanların bahçelerinde sebze üretimini kolaylaştırmalı ve özellikle yöresel ürünlere dayalı, kırsal kalkınmayla ilişkilendirilen ve doğrudan tüketiciyle temas kuran küçük çiftçi pazarları yaygınlaşmalıdır. Kaliteli, sağlıklı ve güvenli tüketim için bitki ve hayvan sağlığı denetimi çok iyi yapılmalı, gıda denetimleri zamanında ve yerinde gerçekleştirilmeli, temel gıda tüketimi desteklenmeli, gıda bilgi kirliliği giderilmeli, helal gıda, gıda içeriği ve raf ömrü uygulamaları hayata geçirilmeli, gıda değer zincirinde çevreye duyarlılık amaçlanmalıdır. COVID-19 ile oluşan daha güvenilir gıdaya ulaşma eğilimi, bu amaçlara hizmet edecektir.

Doğal kaynaklar, Çevre ve Tarımsal Ormanlık

Doğal kaynakların ana unsurları olan toprak, su ve hava tarımda yararlanılan en temel kaynaklardır ve sürdürülebilirlik açısından dikkatli kullanımları elzemdir. Tarım arazisi, orman ve mera ekosistem bütünüdür parçalarıdır ve birbiri ile etkileşim halindedir. Bu ekosistemin sürdürülebilirliği için önemli sorunlardan biri ormanların amaç dışı kullanımı, diğeri de orman alanlarının korunması adına ormanda ve etrafında var olan üretim kaynaklarının kullanımdan uzak tutularak israf edilmesidir. Bu çerçevede dünyada gittikçe yaygınlaşan bir eğilim olan tarımsal ormanlık; aynı arazi üzerinde aynı zamanda veya birbirini takip edecek şekilde ormanlık, bitkisel üretim ve hayvancılığın birleştirilerek kombine arazi kullanımı sağlayan, arazinin verimliliğini artıran bir arazi kullanım şeklidir (Turna, 2013). Çok fonksiyonluluğuyla tarımsal ormanlık gündemde olan çevresel, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünün de bir parçasıdır. Sürdürülebilir kaynak kullanımı, kalkınma, tarım ve gıda güvenliği politikalarıyla uyumlu olan tarımsal ormanlık, COVID-19 sonrası kendine yeterli ve güvenilir gıda politikaları kapsamında daha çok gündeme geleceği öngörülebilir.

Tarım sektörünü ilgilendiren bir politika veya uygulama, çevreyi etkileyeceği gibi çevreye ilişkin alınacak kararlar da tarımı doğrudan etkileyebilecektir (Yavuz, 2015). Tarımsal faaliyetin su ve toprak kaynakları, biyolojik çeşitlilik ve iklim üzerine olumsuz çevresel etkileri olabilmektedir. Bu etkileri azaltmak anlamında organik tarım yasası ve düzenlemeleri, iyi tarım uygulamaları, genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) ve biyolojik güvenlik ve çevre amaçlı tarımsal alanların korunması (ÇATAK) desteklerinin dâhil edildiği tarım kanunu bu etkileri azaltmaya yönelik politikalar. Bu politikaları iyileştirme yanında ihtiyaca binaen yenilerini devreye sokarak sürdürülebilir üretim, tüketim ve kalkınma gerçekleştirilmelidir. Çevre politikalarında uçlarda olmak

yerine, orta yolu bulan politikalara ihtiyaç duyulmakta ve dolayısıyla sürdürülebilirlik her alanda olduğu gibi çevre politikalarında da öne çıktığından bu doğrultuda hareket etmek gerekmektedir.

Salgın Sırası ve Sonrası Öngörülleri

Tarihte zikredilen salgınlar gibi COVID-19 salgını da tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaşamın her alanında çok önemli değişikliklere sebep oldu, olmaya devam ediyor ve gelecekte de edecektir. Dünyada Aralık 2019’dan sonra, Türkiye’de ise Mart 2019’dan sonra sağlıktan tarıma tüm sektörlerde, eğitimden iş hayatına her alanda yaşanan olağanüstü gelişmelerin etkilerini önümüzdeki yıllarda da gözlemleyeceğiz. Aynen 1929 Büyük Buhranı öncesi ve sonrası diyerek karşılaştırmalar yaptığımız gibi, akademik çalışmalar başta olmak üzere her alanda COVID-19 öncesi ve sonrası diye değerlendirmeler yapacağız gibi görünüyor. Salgının gelecekteki muhtemel etkilerine yönelik çıkarımlar, kurumların web sayfalarında, bilimsel makalelerde, magazin dergilerinde, basında ve sosyal medyada hızlı bir şekilde yerini aldı ve alacaktır. Burada da benzer şekilde salgın sırasındaki küresel gelişmeler, Türkiye’deki durum, salgına yönelik önlemler ve geleceğe yönelik öngörüler tarım ve tarım politikaları bağlamında ele alınacaktır.

Küresel Gelişmeler ve Beklentiler

COVID-19 salgını nedeniyle hem yaşamlar hem de geçim kaynakları risk altına girmiştir. Bazı ülkelerde salgın yayılımı yavaşlamasına ve vakaların azalmasına rağmen, diğerlerinde yeniden yayılmaya veya hızla yayılmaya devam etmektedir. Küresel salgının eninde sonunda geri çekileceği biliniyor, ancak bunun ne kadar hızlı olacağına belirsizlik söz konusudur. Ayrıca, bu şokun hem gıda arzını hem de talebini etkilediği için biraz olağandışı olduğu da gözlemleniyor. En savunmasız kişileri korumak, küresel gıda tedarik zincirlerini canlı tutmak ve salgının gıda sistemi üzerindeki etkilerini hafifletmek için çok hızlı önlem alınmadıkça giderek artan bir gıda krizi riskiyle karşı karşıya kalınacaktır (FAO, 2020a). Sınırların kapatılması, karantinalar ve pazar, tedarik zinciri ve ticaret aksaklıkları, özellikle virüsün şiddetli vurduğu veya zaten yüksek düzeyde gıda güvensizliğinden etkilenen ülkelerde, insanların yeterli/çeşitli ve besleyici gıda kaynaklarına erişimini kısıtlamaktadır.

Aslında küresel olarak, herkesi doyuracak kadar yeterli gıda üretimi var. Dünyadaki tüm politika yapıcılarının 2007-2008 gıda krizi sırasında yapılan hataları tekrarlamamaya ve bu sağlık krizini bir gıda krizine dönüştürmemeye dikkat etmeleri gerekmektedir. İşsizlik oranlarının artması ve COVID-19’un ekonomik etkilerinin daha fazla hissedilmesi nedeniyle, dünyadaki tüm ekonomiler ve özellikle de en zayıf ekonomiler önemli ölçüde yavaşlamakta, tamamen gıda ithalatına bağımlı ülkeler yiyecek temininde zorlanmaktadır. Buna karşılık, önümüzdeki aylarda ekonomide, dışarda yeme içmede ve turizmde oluşan daralmalardan dolayı gıda talebi azalacağı için fiyatlar 2020’de düşecek ve bunun çiftçiler ve tarım sektörü üzerinde olumsuz bir etkisi olacaktır. Salgın sırasında gıda arzı yeterli ve piyasalar istikrarlı olduğundan meyve ve sebze gibi yüksek değerli malların tedarikinde zorluklar yaşanmasına rağmen kesintiler asgariye indirilmiştir.

Mayıs 2020 itibarıyla gıda tedarik zincirlerinde, özellikle meyve, sebze, et, balık, süt gibi yüksek değerli ürünlerde sıkıntuların olması hala beklenmektedir (The Guardian, 2020b). Hareket kısıtlamaları ve işçilerin temel kaçınma davranışı, çiftçilerin, tarım çalışanlarının ve tarım ürünlerini işleyenlerin faaliyetlerini yavaşlatabilir. Gübre, veteriner ilaçları ve diğer girdilerin yetersizliği tarımsal üretimi etkileyebilir. Restoranların kapanması ve daha az sıklıkta yapılan günlük ihtiyaç alışverişi, taze ürün ve balıkçılık ürünlerine olan talebi azaltarak üreticileri ve tedarikçileri etkileyecektir. Tarım ve su ürünleri sektörleri özellikle turizmin durması, restoranların kapatılması, kafe ve okul yemeklerinin askıya alınması kısıtlamalarından etkilenmektedir. Her türlü durumda, en çok etkilenenler göçmenler, yerinden edilmişler ve çatışmalara maruz kalanlar gibi en yoksul ve en savunmasız kesimler olacaktır.

Dünyada yaklaşık 820 milyon insan açlık içinde yaşıyor, yani normal aktif bir yaşam için uzun süre yetersiz miktarda kalori tüketiyor. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu (FAO) tarafından 24 Nisan 2020'de yapılan bir analize göre, zamanında ve etkili politikaların yokluğunda, milyonlarca insanın COVID-19 tarafından tetiklenen durgunluğun bir sonucu olarak açlık saflarına katılması muhtemeldir (FAO, 2020a). Bu rakam, dünyada net gıda itihalatçısı 101 ülkenin GSYH'sında salgın nedeniyle meydana gelecek ortalama 10 puanlık bir daralma durumunda 14,4 milyondan 38,2 milyona, hatta 80,3 milyona çıkabilecektir. Nisan ayında yayımlanan 2020 Küresel Gıda Krizleri raporuna göre 2019'un sonunda, 55 ülke ve bölgede 135 milyon insanın COVID-19 salgını gibi durumlarda akut gıda güvensizliği kriz seviyesinde yaşadıkları tahmin edilmiştir (FAO, 2020b). Bu krizle karşı karşıya olan 135 milyonun 73 milyonu Afrika'da; 43 milyonu Orta Doğu ve Asya'da ve 18,5 milyonu Latin Amerika ve Karayipler'de yaşamaktadır. Ayrıca, 2019 sonu itibarıyla, bu 55 ülke ve bölgedeki 183 milyon insanın akut gıda güvensizliğine maruz kaldığı ve bunların COVID-19 şoku veya stresi ile karşı karşıya kalması durumunda kriz seviyelerine düşme riski muhtemeldir.

Gıda güvencesi yanında gelir açısından mal ihracatına ve turizme çok bağımlı küçük ülkeler salgın nedeniyle önemli sıkıntılar yaşayabileceklerdir (UNCTAD, 2020). Gıda, hammadde, yakıt gibi birincil mal ihracatına önemli ölçüde bağımlı bu ülkeler, gelişmiş ülkelere gelen talebin önemli ölçüde azalmasından etkileneceklerdir. Afrika'daki ülkeler petrol ve pamuk gibi ürünlerini ihraç edemezlerse gelirleri düşmeye devam edecektir. Ayrıca, çoğu petrol ihracatı ve turizm gelirin bağımlı sahip küçük adalar ve bölgeler için çok daha önemli sıkıntı söz konusudur. Çünkü başlıca gelir kaynakları turizm kapatılmıştır ve muhtemelen böyle devam edecek veya bir aşu veya tedavi sağlanana kadar önemli ölçüde yavaşlayacaktır.

Savunmasız gruplar arasında, küçük ölçekli çiftçiler, göçmen ve kayıt dışı çalışanlar, göçer hayvancılık yapanlar ve arazilerinde çalışmaktan, çiftlik hayvanlarına bakmaktan veya balık tutmaktan alıkonan balıkçılar da bulunmaktadır. Ayrıca, bu kesimler ürünlerini satmak, temel girdilerini satın almak veya sınırlı satın alma gücü nedeniyle daha yüksek gıda fiyatlarının olduğu pazar-

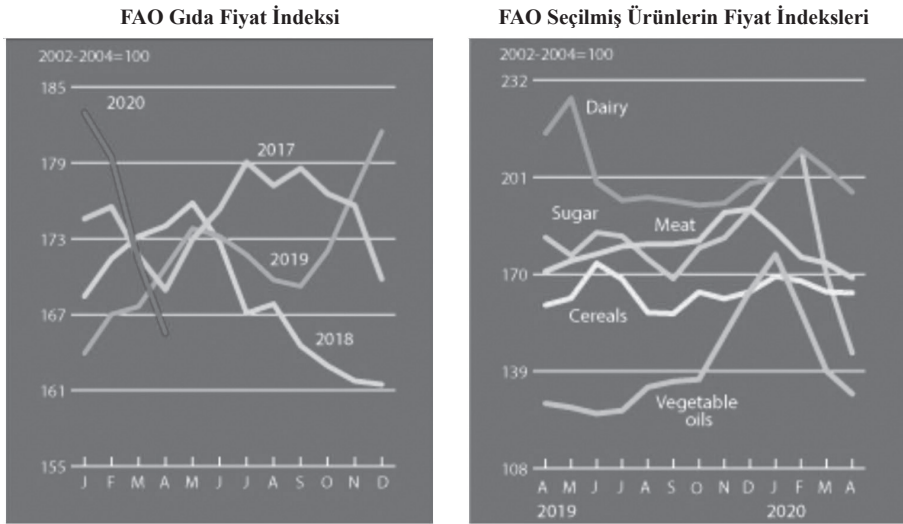
lara erişimde zorluklarla karşılaşacaklardır. Kayıt dışı işçiler, hasat ve işleme sırasındaki iş ve gelir kayıplarından çok etkilenecektir. Milyonlarca çocuk, güvenle temin ettikleri okul yemeklerini zaten kaçırıyor ve birçoğunun da sağlık sigortası da dâhil olmak üzere sosyal korumaya resmi erişimi yoktur. Salgın nedeniyle okul yemek programlarının askıya alınması, savunmasız çocukların gıda güvenliği ve beslenmesini risk altına sokarken, hastalıklarla başa çıkma kapasitelerini de zayıflatmaktadır. Dünyada 3 milyar insanın protein ihtiyacının yüzde 20'sinden fazlasını, bazı az gelişmiş ülkelerde yüzde 50'den fazlasını sağlayan ve dünyada ticareti en çok yapılan gıdayı üreten balıkçılık sektörüne dayanan ülkelerde geçim kaynakları, gıda güvenliği, beslenme ve ticareti olumsuz etkilenecektir.

Gıda tedarik zinciri üreticileri, tüketicileri, tarım ve balıkçılık girdileri yanında işleme ve depolama, nakliye ve pazarlamayı kapsayan karmaşık bir ağıdır. Salgın sırasında gıda tedariki yeterli olduğundan ve piyasalar şu ana kadar istikrarlı olduğundan kesintiler minimum düzeydedir. Küresel tahıl stokları rahat seviyededir ve 2020 için buğday ve diğer başlıca temel mahsullerin görünümü olumludur. Meyve, sebze ve balık gibi yüksek değerli malların değer zincirindeki kilitlenmeler ve bozulmalar nedeniyle henüz tam gözlenemeyen sıkıntılar olabilir. Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği ve avcılığı sektöründe ulaşımdaki kısıtlama, sınır kapanmaları, turizmdeki gelişmelere ve restoran ve otellere olan talepteki daralmalara bağlı olarak fiyatları etkileyen çok önemli pazar değişiklikleri ortaya çıkabilir.

COVID-19 salgınının başlangıcında talepte önemli bir artış olmuş olsa da gıda talebi genellikle esnek değildir ve diyet kalıpları değişse de salgının genel tüketim üzerindeki etkisi muhtemelen sınırlı olacaktır. Hayvansal protein tüketiminde virüsün hayvanlar tarafından bulaştırıldığı endişesiyle nispeten daha büyük bir azalma olasılığı vardır. Balık, meyve ve sebze gibi diğer yüksek değerli ürünlerin tüketiminde de ani düşüşler görülebilecektir. Yoksul ülkelerdeki gıda talebi gelirle daha bağlantılıdır ve gelir getiren fırsatların kaybı tüketimi olumsuz etkileyebilir. Bulaşma korkusu gıda pazarlarına yapılan ziyaretlerde azalmaya yol açabilir ve insanların gıda satın alma ve tüketme şekillerinde daha düşük restoran trafiği, artan e-ticaret teslimatları ve evde yemek yeme artışı değişiklikleri oldu ve olmaya devam edecek gibi görülmektedir.

Mayıs ayı başından itibaren, mısır, buğday ve palmye yağı gibi bazı önemli gıda ürünlerinin uluslararası fiyatları düşmeye başladı. Yükselen fiyatları gören tek temel gıda piriñçtir ve bu yükseliş önemli bir ihracatçısı Vietnam'ın 1 Mayıs'ta kaldırılan ihracat kısıtlamalarına bağlı olmuştur. Yerel düzeydeki pazarlarda, özellikle de açlık ve diğer krizlerden zaten etkilenen ülkelerde, bazı gıda ürünleri fiyatları temel olarak yerel lojistik sorunları veya ithalat zorlukları nedeniyle artmaktadır. Ekonomik daralma nedeniyle önümüzdeki aylarda gıda talebi azalacağı için fiyatlar 2020'de muhtemelen düşmeye devam edecek ve bunun tarıma ve dolayısıyla çiftçilere olumsuz bir etkisi olacaktır. FAO tarafından hesaplanan fiyat endekslerine göre (FAO, 2020c) salgın süreci olan 2020'nin ilk dört ayında hem önceki yıllara göre hem de ürün bazında fiyatların keskin bir şekilde düştüğünü göstermektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Yıl ve Ürün Bazında FAO Gıda Fiyat İndeksleri

Uluslararası mal ticareti COVID-19 salgını nedeniyle 2020 yılında %13 ila %32 oranında azalacaktır (DTÖ, 2020). Bu düşüşün büyük ihtimalle 2008-2009 küresel mali krizinin yol açtığı ticaret düşüşünü aşacağı öngörülmüyor. Ticaret, özellikle elektronik ve otomotiv ürünlerinde karmaşık değer zinciri bağlantıları ile karakterize edilen sektörlerde daha dik düşmesi muhtemeldir. Ulaşım ve seyahat kısıtlamalarının uygulanması ve pek çok perakende ve otelcilik işletmelerinin kapatılması nedeniyle hizmet ticareti de son derece olumsuz etkilenecektir.

Olumlu tarafta ise, politika yapıcıların işletmelere ve hanelere salgının geçici, tek seferlik bir şok olduğuna inanmaları için bir neden göstermesi koşuluyla hızlı ve güçlü bir toparlanmanın mümkün olduğunu belirtiyor olmaları yer almaktadır. Bunu başarmak için, mali, parasal ve ticaret politikalarının tümünü aynı yöne biçimlendirmeleri gerekir. Korumacılığa doğru bir dönüş, mevcut şokların üzerine yeni şoklar getireceğinden piyasaları açık ve öngörülebilir tutmanın yanı sıra daha genel olarak elverişli bir iş ortamını teşvik etmek kritik öneme sahip olacaktır.

Türkiye’de Durum ve Değerlendirmeler

Aralık 2019’da ilk görülmeye başlayan COVID-19 salgınının tüm toplumlarda meydana getirdiği üç önemli değişiklik; hareketliliğin azalması veya durması, belirsizliğin/istikrarsızlığın artması ve sağlık çekincesiyle oluşan yeni davranış kalıplarıdır. Yaşamın akışındaki bu çok önemli değişiklikler, ekonomide arz-talep dengesini ve fiyat oluşumunu şok niteliğinde etkilemiştir ve etkilemeye devam edecektir. Genelde üretim ve tüketimi, yani talebi ve arzı düşüreceği, dolayısıyla küresel ekonomik büyümeyi %2,9’dan %2,4’e, salgının uzaması durumunda %1,5’a düşürecek etkiye sahip olacağı öngörülmektedir (IMF, 2020). Salgınla tamamen durmuş olan turizm hizmetlerinin, yakın zamanda toparlanamayacağı tahmin edilmektedir. Türkiye’de son bir ayda kredi

kartı ile farklı harcama kalemlerinde %5 ile %93 arasında, ortalamada ise %37 düşüş yaşandı ve bu düşüşün salgın süresince devam edeceği öngörülmektedir (TEPAV, 2020). Salgın sırasında oluşan belirsizlik insanları harcama yerine altın ve dolar gibi likidite araçlarının yönelmesine ve dolayısıyla toplam talepte daralmaya neden olmuştur. Bir tarafta bu likidite araçlarının %20'nin üzerinde değer kazanması, diğer tarafta ürün fiyat indekslerindeki düşmeler bu davranış sonucunun önemli göstergeleridir. Mal ve hizmet arz ve talebindeki bu azalışlar; gelir düşüşüne, işsizliğin artmasına ve gelir dengesizliğinin büyümesine neden olmuş ve olmaya devam edeceği öngörülmektedir.

COVID-19'un ekonomiye olan bu etkileri, ekonominin önemli bir kolu olan tarım ve gıda sektöründe de yaşandı ve yaşanmaya devam edeceği beklenmektedir. Fakat tarımsal üretimin ve ürünlerin kendine has özelliklerinden dolayı bu etkiler tarım sektöründe diğer sektörlerden farklı olacaktır. Çünkü tarımsal üretim faaliyetlerinin geciktirilmeden belli zaman diliminde yapılmasının zorunluluğu, bitkisel ve hayvansal üretim süresinin uzunluğu, gıda ürünlerinin zorunlu tüketim malları olmaları ve bu ürünlerin tüketiminde çabuk doyuma ulaşılması gibi sebeplerle tarımsal ürünlerin arz ve talebinin esnekliği düşüktür. Dolayısıyla COVID-19 salgının etkisiyle tarımsal üretim ve gıda tüketimindeki daralmaların diğer sektörlerle göre çok daha az olacağı, ancak gıda fiyatlarındaki dalgalanmaların daha fazla olacağı tahmin edilmektedir.

Salgın nedeniyle tarımsal üretim faaliyetlerinde ve gıda tüketiminde meydana gelen sahadaki gelişmeler bu çıkarımları desteklemektedir. Tarımsal faaliyetlerin zamanında yapılması zorunluluğu olduğundan çiftçiler ve tarım çalışanları, sokağa çıkma yasağı ve karantina uygulamalarından muaf tutulmuşlardır. COVID-19 salgını nedeniyle reel GSYH'nın küresel düzeyde %5 azalması, peşinden gelen işsizlik, gelir dengesizliği ve belirsizlik gıda talebinin düşmesine neden olacaktır (IFPRI, 2020). Nitekim gıda yaşam için zorunlu tüketim malı olduğundan, Türkiye'de salgın vakası görüldüğü 13 Mart'a kıyasla 1 Mayıs'ta kredi kartı ile yapılan harcamalarda gıda tüketiminde sadece %15 düşüş yaşanırken, diğer sektörlerden giyim ve aksesuarda %65, benzin ve yakıtta %47 düşüş olmuştur. Ancak, turizm sektöründeki gıda tüketimi tamamen dururken, dışarda yeme masrafları %83 azalmıştır (TEPAV, 2020). Salgının ilk paniği ile gıda tüketiminde Nisan'ın ilk haftasında yaşanan sadece %6'lık düşüş, 1 Mayıs'ta %15'e çıkmıştır. Yani diğer sektörlerden az olsa da gıda talebinde de düşüş olacaktır.

Nisan 2020 ortalarında Türkiye'nin her bölgesini kapsayacak şekilde 30 ilden çiftçi, ziraat mühendisi ve veteriner hekim ile yapılan çevrimiçi mülakatlardan (Yavuz, 2020a) ve bir anket çalışmasından (Gündüz ve Ark., 2020) temin edilen bilgilerden hareketle kışlık ve yazlık ekimler problemsiz tamamlanmış olduğu ve önümüzdeki üretim döneminde tarımsal üretim faaliyetlerinde sıkıntı olmayacağı görülmüştür. Ancak, turfanda meyve ve örtü altında üretilen taze sebzelerin pazarlama zincirindeki aksaklıklar, dolar kurundaki hızlı yükseliş nedeniyle gübre ve yem girdilerinde artan maliyetler ve küçük üretici pazarlarında meydana gelebilecek daralmalar gibi sorunlarla karşılaşılacağı tespit edilmiştir. Ayrıca ihracata konu özellikle yaş meyve ve sebzelerin dış satımın-

da oluşabilecek muhtemel olumsuzlukların tedirginliğe neden olduğu ifade edilmiştir. Tarımsal faaliyetlerde istihdam edilen yabancı işçilerin temininde güçlükler yaşanacağı ve tarımsal ürünlerin hasat ve pazarlama aşamasında sıkıntılar olabileceği de dile getirilmiştir. Motorin fiyatındaki düşüşün tarımsal üretimi olumlu etkileyeceği, salgının Ramazan ayı öncesine gelmesi nedeniyle artırılmış gıda stoklarının gıda arzını aksatmayacağı, COVID-19 nedeniyle uluslararası piyasada oluşan yeni fırsatlarla bazı tarımsal ihracat kalemlerinde canlanma olacağı ve ekim alanı artışı ve yüksek verim görünümü gıda arzı açısından olumlu gelişmeler olarak ifade edilmiştir.

İlk karantina uygulamaları sonucu oluşan panik, gıda fiyatlarında bir hareketlenmeye sebep olmuştur. Ancak, COVID-19 salgını nedeniyle yukarıda detayları verilen tarım ürünleri üretim ve tüketimdeki gelişmelere bakıldığında, talepteki düşüşün arzdaki düşüşten daha fazla olacağı ve dolayısıyla Ramazan ayı sonrasında hasat mevsiminin de başlamasıyla yüksek değerli ürünler başta olmak üzere tarım ürünleri fiyatlarında düşüş yaşanacağı öngörülmektedir. Örneğin son bir ayda (Nisan 2020) ABD’de mısır, soya ve buğday fiyatlarında ortalama %7 düşüş yaşanmıştır. Benzer fiyat düşüşü eğilimlerini, Türkiye’de de gözlenmektedir. TÜİK verilerine göre Nisan 2020’de bir yıllık enflasyon 11,27 iken, gıda fiyatlarında ortalama %8.58, meyve ve sebze de %20,98 yıllık değişim; aylık enflasyon %1,11 iken üretici fiyatlarında ortalama %0,55, yaş meyve sebze de -2,77 değişim olmuştur (TÜİK, 2020). Eğer Türkiye’de salgın kısa zamanda kontrol altına alınırsa ve tarımsal üretim için alınan tedbirler yanında turizmde “güvenle girilebilir” sloganının amacına ulaşılabilirse, yakın zamanda olmasa da talep de normal seyrine dönebilir. Bunlara ilaveten tarımsal ürünler dış ticareti fazlalığı artırılarak devam ettirilebilirse, tarımsal ürün fiyatlarındaki düşmenin azaltılabileceği öngörülebilir.

Küresel ve Ülkesel Ölçekte Önlemler ve Politikalar

Salgın dönemlerinde maliye politikası hayat kurtarmak ve insanları korumak için anahtar rol oynamaktadır. Hükümetler ne gerekiyorsa yapmak zorundadırlar. Şimdiye kadar, ülkeler salgını ve ekonomiye verdiği zararı kontrol altına almak yani hayat kurtarmak, insanları iş ve gelir kaybından ve şirketleri iflastan korumak için yaklaşık 8 trilyon dolar tutarında mali önlemler aldı. Küresel olarak sağlanan acil durum önlemleri arasında 3.3 trilyon dolarlık daha yüksek harcamalar ve vazgeçilen gelirler, kamu sektörü kredileri, 1.8 trilyon dolarlık öz kaynak enjeksiyonları ve 2.7 trilyon dolar garantiler yer almaktadır (IMF, 2020). Yirmi gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grubu, toplam 7 trilyon dolarlık faaliyetlerle ön plana çıkmaktadır.

FAO COVID-19 krizi sırasında ulusal düzeyde alınan korumacı önlemlerin dünya çapında gıda kıtlığına neden olabileceği konusunda hükümetleri uyarılmıştır (The Guardian, 2020a). Temel ürünlerin üretimine yönelik görünüm ümit vaat ediyor. Ancak salgın krizinin getirdiği saha çalışanları sıkıntısı ve tarifeler ve ihracat yasakları gibi korumacılığa doğru bir hareket gibi sorunlar çıkabilir. Olabilecek en kötü şey, hükümetlerin yiyecek akışını kısıtlamasıdır. Serbest ticarete karşı alınan tüm önlemler verimsiz olacaktır. Salgın dolayısıyla

kısıtlama veya ticaret engelleri koyma değil, dünyadaki gıda akışını koruma zamanıdır. Hükümetler, ihracatı kısıtlayarak kendi gıda arzını korumak için bazı mahallelerden gelen çağrılara direnmek zorundadır.

Dünyanın en büyük tarımsal kaynaklarına sahip Kazakistan, buğday unu ihracatının yanı sıra esmer buğday ve soğan, havuç ve patates gibi sebzeler üzerine kısıtlamalar koydu. Dünyanın üçüncü büyük pirinç ihracatçısı olan Vietnam, pirinç ihracat sözleşmelerini geçici olarak askıya aldı. Dünyanın en büyük buğday ihracatçısı olan Rusya, daha önce olduğu gibi ihracatı kısıtlamakla tehdit etmesi muhtemeldir. ABD'nin pozisyonu, Trump'ın diğer mallardaki ticaret savaşına olan istekliliği düşünüldüğünde şüphelidir. Ticaret engelleri aşırı oynaklık yaratacak ve durumu daha da kötüleştirecekler ki genelde gıda krizlerinde gözlemlenen bir durumdur.

Doğru zamanlamayla hızlı bir şekilde çalışan yetenekli toplayıcılara ihtiyaç duyan gıda değer zinciri ve lojistiğinin kırılmamasına dikkat edilmelidir. Meyve ve sebzeler de çok emek yoğun üretime ve lojistiğe ihtiyaç duyar. Eğer işgücü engellenirse ve insanlar hareket edemezse önemli bir sorun var demektir. COVID-19 işgücünü etkiliyor ve lojistik problemler çok önemli hale geliyor. İnsanlar korunurken işgücünün kısıtlanmaması gerekir. İşgücünün işlerini yapmaya devam edebilmesi için politikalar oluşturmak gerekiyor. Hükümetlerin en önemli rolü, bu gıda tedarik zincirini çalışır durumda canlı tutmak, yeterli işçi olmasını sağlamak için müdahale etmek ve küresel gıda pazarlarını paniklemeden korumak ve çiftçilerin pazarlara gitmeye gerek kalmadan ürünlerini teslim edebilecekleri depo makbuz sistemi platformları gibi depolama tesisleri geliştirmek olacaktır. Mümkünse yerel pazarların açık kalmasına izin verilmesi ve pazarların içinde ve dışında sıkı fiziksel mesafeli önlemler alınması gerekir.

Türkiye'de yürürlüğe koyulan mali, parasal ve finansal politikalar, Keynes yaklaşımıyla diğer dünya ülkelerinde küresel ölçekte yapılan yaklaşık 8 trilyon dolar hükümet harcamalarıyla benzerlik göstermektedir. Mayıs 2020 ortası itibarıyla yaklaşık 5 milyon aileye nakdi yardım yapıldı, işini kaybedenlerde ayrıca bu yardım kapsamına alındı, işe devam paketi kapsamında %97'si KOBİ olan 190 bin 453 firmaya yaklaşık 137 milyar TL'nin üzerinde finansman sağlandı. Aylık geliri 5 bin TL'den az vatandaşlar için sunulan destek kapsamında 5 milyon 582 bin vatandaşa 33 milyar TL'yi aşkın kaynak sunuldu. 1 milyon 16 bin 600 esnafa 23 milyar TL'nin üzerinde finansman desteği sağlandı. COVID-19 salgını ile mücadelede devreye alınan Ekonomik İstikrar Kalkanının maddi tutarı milli gelirin yüzde 5'i civarında bir rakam olan 240 milyar TL'ye ulaşmıştır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020). Daha çok geliri destekleyen bu mali harcama politikaları yanında toplumsal dayanışmayla elde edilen kaynakların ihtiyaç sahiplerine aktarılması tarım ürünleri talebinin artışına da katkı verecektir (Yavuz, 2020). Yürürlüğe koyulan sınırlı karantınadan çiftçileri muaf tutan uygulamalar (İçişleri Bakanlığı, 2020), yazlık ekimlerini artırmak için verilen tohum desteği ve ekim için hazine arazisi temini tarımsal üretimin azalmasını önleyecek, hatta artmasını sağlayacaktır.

Özellikle örtü altı sebze ve turfanda meyveler başta olmak üzere ürün değer zinciri karmaşık ve/veya ihracata yönelik olan ürünlerin tedarik zincirinde oluşan ve oluşacak aksaklıkları gidermeğe yönelik politikalar, yakın takiple dinamik bir şekilde uygulanmalıdır. Salgın sonrası tarımsal üretim döneminin mutlaka başarılı olması fırsatının kaçırılmaması için 2020 yılı tarımsal desteklerinin zamanında ve hatta biraz öne çekilerek ödenmesi hem bu hasat dönemini hem de gelecek yılları olumlu etkileyecektir. Dolar kurunun yükselmesi nedeniyle üretim açığı olan ürünler, yem içerikleri ve gübre başta olmak üzere ithalata bağımlı girdilerin temininde maliyet düşürücü etkin ticaret politikalarının uygulanması bu bütçe sıkışıklığında elzemdir.

Krizi Fırsatlara Dönüştürebilecek Politika Önerileri

En son 11. Kalkınma Planında rekabet edebilir ve desteklere bağımlı olmayan bir tarım sektörü oluşturmak hedefi ifade edilmektedir (Resmî Gazete, 2019a). Ancak COVID-19 salgını, ülkelerin gıda üretiminde kendine yeterlilik eğiliminin öne çıkmasına neden olacağından Türkiye'nin de rekabet edebilirlik yanında kendine yeterlilik gereğini politikalarda öne çıkaracağı öngörülebilir. Çok iklimli olmanın sağladığı ürün çeşitliliği avantajı ileri teknoloji kullanımıyla desteklenirse, Türkiye kendine yeterliliği yani gıda güvencesini rahatlıkla sağlayabilecektir. Gıda güvencesini sağlamak için kitlesel üretim yapan büyük işletmeler oluşturma çabaları yanında Türkiye'nin tarımsal işletme yapısında çok yaygın olan ve kendi tarımsal kaynakları ölçüsünde optimum/ekonomik işletme büyüklüğüne sahip ve sürdürülebilirliği çok daha iyi sağlayan küçük aile çiftçiliğinin de etkin bir şekilde yaşatılmasına ağırlık verilmelidir. İmkânlar ölçüsünde varsa evlerin bahçeleri içinde oluşturulacak küçük üretim alanlarında veya tarımsal üretim dışı arazilerde kurulan hobi bahçelerinde taze meyve ve sebze üretim çabalarının da gıda güvencesine ve hatta gıda güvenliğine önemli katkılar sağlayacağı göz ardı edilmemelidir. Ayrıca kendine yeterlilik eğilimleri salgın şokundan sonra artsa da normale döndüğünde yine rekabet edebilir ve sürdürülebilir tarımın öne çıkmasının kuvvetle muhtemel olduğu ve uzun dönemli politikaların bu doğrultuda olmasının lazım geldiği unutulmamalıdır.

Çin'de COVID-19'un ilk çıkış yerinin sıra dışı yaban hayvanı etlerinin satıldığı pazarlar olduğuna işaret edilmektedir. Hatta daha önceki virüs salgınlarında da bu tip sıra dışı hayvanlardan üretilen yiyeceklerin rolünün olduğu belirtilmektedir. Salgın sonrasında daha güvenilir, helal, temiz ve doğal gıdaları tüketmeye eğilim artacağı öngörülmektedir. Bu tutum, doğal kaynakları ve çevreyi koruyan sürdürülebilir bir tarımın öne çıkmasını da tetikleyecektir. Ayrıca salgın sırasında oluşan evde tüketim alışkanlığının dışardan yeme içmeyi azaltıp salgın öncesine göre evde tüketimi artıracığı öngörülebilir. Dolayısıyla tarladan çatal gıda zincirindeki üretim, nakliye, işleme, paketlenme, depolama, dağıtım ve satış aşamalarındaki gıda güvenliği politikalarında bu eğilimler daha çok dikkate alınarak daha başarılı adımlar atılabilir.

Salgın sonrasında kırsal yaşamı tercih etme, özellikle köyden kente çeşitli nedenlerle göç etmiş olanların köye dönme tutumlarının güçlenmesi ve dolay-

sıyla kırdan kente göçün tedricen tersine dönmesi öngörülebilir. Kırsalda iş ve yaşam şartlarının iyileştirilmesine ağırlık veren ve yöresel ürünlere dayalı kırsal turizmi geliştiren politikalarla kırsala olması muhtemel dönüşün hızlandırılması, hem şehirdeki aşırı nüfus yoğunluğunu azaltacak hem de kırsalın boşalmasını engelleyerek kırsalda sosyal, ekonomik ve kültürel canlılığa yol açacaktır. Bu tutum değişikliği, On Birinci Kalkınma Planında (2019-2023) ifade edilen “sürdürülebilir kırsal kalkınma anlayışıyla üretici birlikleri, kooperatifler ve aile işletmelerinin üretim kapasitesinin ve kırsal işgücünün istihdam edilebilirliğinin artırılması” hedefine başarıyla ulaşılabilmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır (Resmî Gazete, 2019a). Özellikle kırsal alanların ve köylerin boşalarak sahıpsız ve tarımsal kaynakların âtil kaldığı bölgelerde bu muhtemel eğilimi destekleyecek politikalar hayati önem taşımaktadır.

Salgın öncesinde dünyanın gündemine giren dijital araçlar kullanarak online alışverişlerle gıdaya ulaşmak ve hatta taze meyve sebze tedarik etmek, 2019 yılı başında patates, soğan ve mevsim dışı sebzelerde yaşanan gıda enflasyonu ile Türkiye'nin de gündemine girmiştir. Bu online alışverişler salgın nedeniyle de önemli ölçüde gündeme geldi, önemli bir yer tuttu, yaygınlaştı ve alışkanlık oluşturdu. Bu paralelde gıda tedarik zincirine yönelik yazılımları geliştirme çalışmaları dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hızlanmıştır. Bu doğrultuda Tarım ve Orman Bakanlığı da üretici ile alıcıyı doğrudan buluşturacak Dijital Tarım Pazarı (DİTAP) projesini gündeme getirdi. Önce üretim açığı olan yağlı tohumlar gibi ürünlerde ve pazarlama marjı çok yüksek olan meyve ve sebze pilot olarak uygulanması planlanan projenin çalışmaları devam etmektedir. Çiftçinin değer fiyattan ürününü satamaması, ürettiğinin ticaretinde olamaması ve sattığı fiyatla tüketicinin ödediği fiyat farkının çok yüksek olması gibi problemler başta olmak üzere gıda değer zincirindeki aksaklıklar, salgınla daha çok gündeme gelen dijitalleşme eğiliminin sağladığı fırsatlardan yararlanılarak giderilebilir. Uzun zamandan beri gündemde olan ama henüz sonuçlanmayan Yeni Hal Yasası ve yeni gündeme giren DİTAP da bu eğilimlerden feyz alarak başarılı bir şekilde sonuçlandırılabilir.

Salgın sırasında hükümetin tarımsal üretimi artırma çabaları ve sahadan gelen ekim alanı ve verim artışı bilgileri tarımsal ürün arzının azalmasının aksine artacağına işaret ederken ekonomideki daralma, dışarda yeme içme, turizmin durma noktasına gelmesi ve gıdaya ulaşmadaki zorluklar nedeniyle oluşan tarım ürünleri talebindeki azalma tarımsal ürün fiyatlarını muhtemelen düşürecektir. Türkiye, ithalata dayalı gıda tüketimine sahip ülkelere olan yakınlık avantajını kullanarak ve gıda tüketimi tamamen ithalata bağlı küçük ve/veya ada ülkelerin salgından dolayı oluşan gıdaya ulaşma zorluklarını gidererek bir tarımsal ürünler ihracatı seferberliği ile muhtemel fiyat düşüşlerinin ve dolayısıyla tarım sektörünün zarar görmesinin önüne geçilebilir. Bu seferberlik, artan döviz arzıyla ülke ekonomisine ve gerekirse salgın sırasında çok sayıda ülkeye hibe olarak sağlanan sağlık malzemeleri hibesi gibi ihtiyaç sahibi ülkelere gıda hibesiyle Türkiye'nin saygınlığına önemli katkılar sağlayabilir. Bu seviyede ihracat potansiyeline ulaşmak için tarımın önemli yapısal problemi olan verim açığı sorununun, tarıma ileri teknoloji transferini hızlandırarak öncelikli olarak çözülmesi gerekir.

COVID-19 salgınıyla tarım sektörünün stratejik öneminin daha çok ortaya çıkması, tarıma yönelik olumlu bir toplumsal farkındalık oluşturmuştur. Bu farkındalıktan yararlanılarak ve kırsalda iş ve yaşam şartları iyileştirilerek, gençler başta olmak üzere tarımla ve kırsalla ilişkili ve ilgili olanların tarıma ve kırsala dönmesinin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, oluşan bu farkındalığı; bir devlet politikası şeklinde tarıma yönelik anaokulunda oyunlarla, ilkokulda ders içerikleriyle, lisede derslerle ve görsel medyada tarımla uğraşan, çiftçilik yapan rol modellerin olduğu yapımlarla artırmak gerekir. İlave olarak, lise sonrası gençlerin yükseköğretim tercihlerini ön sıralara çekmek için ziraat, veteriner, su ürünleri, gıda ve orman yükseköğretimini yeter teşviklerle cazip hale getirmek ve ilk % 0,1'lik dilimden yerleştirme yapmak tarım sektörünün, gıda arzı güvencesinin ve güvenliğinin geleceği için elzemdir.

İklim gibi doğal koşullara, fiyatlar gibi piyasa değişimlerine ve 2020'de yaşanan Covid-19 salgını gibi şoklara bağımlı olan tarım sektörünün, düzenleme, destekleme ve denetleme politikalarıyla ile yönlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle salgın dönemlerinde tarım sektörünün sorunlarını zamanında çözebilecek düzenleme, destekleme ve denetleme mekanizmalarının etkin bir şekilde çalıştırılabilmesi için tarım ve gıda piyasasının çok yakından izlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Tarım ve gıda piyasasıyla ilgili her türlü verisiyi toplamak, analiz etmek ve tarım ve gıda pazarını izlemek ve değerlendirmek için analiz sonuçlarını yorumlamak gerekir. Bu misyon, ancak "Tarım ve Gıda Piyasası İzleme ve Değerlendirme" ismiyle kurulacak özerk bir kurum tarafından başarılabilir. Bu ismi ve misyonu taşıyacak bir kurumun varlığı özellikle Covid-19 salgını sonrasında çok daha acil ve stratejik hale gelmiştir.

Kaynakça

- Aksöz, S. (2018). Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla Bölünmesine Devlet Freni, *Senkron Y. M. M.* Erişim: <http://www.senkronymm.com.tr/SirkulerDetay.aspx?id=30> (ET: 15.05.2020)
- Alexandratos, N. & Bruinsma, J., (2012) *World Agriculture Towards 2030/2050: The 2012 Revision*, Agricultural Development Economics Division Food and Agriculture Organization of the United Nations, ESA Working Paper, No. 12-03, Haziran 2012.
- CropLife (2012). Feeding Nine Billion: The Issues Facing Global Agriculture", Crop Life International, Erişim: https://croplife.org/wp-content/uploads/pdf_files/Feeding-Nine-Billion-The-Issues-Facing-Global-Agriculture.pdf (ET: 22.05.2020)
- Donat, İ. (2018). *Tarım ve Gıda Zirvesinden Akılda Kalanlar*, Erişim: <https://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/2117985-tarim-ve-gida-zirvesinden-akilda-kalanlar> (ET: 18.05.2020)
- EUROSTAT (2020). Erişim: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home> (ET: 23.05.2020)
- FAO (2018). *The Future of Food and Agriculture: Alternative Pathways to 2050*, Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome. Erişim: www.fao.org/3/i8429en/i8429en.pdf (ET: 20.05.2020)
- FAO (2020a). *COVID-19 pandemic – impact on food and agriculture*. Erişim: <http://www.fao.org/2019-ncov/q-and-a/impact-on-food-and-agriculture/en/> (ET: 10.05.2020)
- FAO (2020b). *Global Report on Food Crises reveals scope of food crises as COVID-19 poses new risks to vulnerable countries*. Erişim: <http://www.fao.org/news/story/en/item/1271868/icode/> (ET: 16.05.2020).

- FAO (2020c). *In April the FAO Food Price Index fell for the third consecutive month*. Erişim: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (ET: 16.05.2020)
- FAOSTAT (2020). Erişim: www.fao.org/faostat/en/#data/QL, (ET: 21.05.2020)
- Gündüz, O., Aydoğan M. & Uysal, O. (2020). *COVID-19'un Çiftçilerin Faaliyetlerine Etkisi Anketi*, Malatya Turgut Özal Üniversitesi. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Böl., 17 Nisan 2020, Malatya.
- IFPRI (2020). Poverty and food insecurity could grow dramatically as COVID-19 spreads. Erişim: <https://www.ifpri.org/blog/poverty-and-food-insecurity-could-grow-dramatically-covid-19-spreads> (ET: 13.05.2020)
- IMF (2020). *Fiscal Policies to Contain the Damage from COVID-19* Erişim: <https://blogs.imf.org/2020/04/15/fiscal-policies-to-contain-the-damage-from-covid-19/> (ET: 15.05.2020)
- Keleş, M. (2013). Türkiye Gıda Sanayi Strateji Belgesi ve Eylem Planı Hazırlık Çalışmaları, *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. Erişim: <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiye-gida-sanayi-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-hazırlık-calısmaları/575>, (ET: 24.05.2020)
- Kohls, R. L. & Uhl, J. N. (1990). *Marketing of Agricultural Products*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Resmi Gazete (2014). Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 2014, Sayı: 29001, Kanun No: 6537.
- Resmi Gazete (2019a). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), *Resmi Gazete*, 23 Temmuz 2019, Sayı: 30840, Ankara.
- Resmi Gazete (2019b). 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, *Resmi Gazete* 4 Kasım 2019, Sayı: 30938 (Mükerrer), Ankara.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). Erişim: <https://www.hmb.gov.tr/haberler/hazine-ve-maliye-bakani-sayin-berat-albayrak-video-konferans-ile-deik-toplantısında-soruları-yanıtladı> (ET: 13.05.2020)
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020). Erişim: <http://www.bingol.gov.tr/icisleri-bakanliginin-mevsimlik-tarım-iscileri-ve-hayvancılık-faaliyeti-ile-ilgili-genelgesi> (ET: 08.05.2020)
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2020a). Bitkisel Üretim, Erişim: <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-Ve-Bahce-Bitkileri/Urunler-Ve-Uretim> (ET: 22.05.2020).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2020b.) Veriler, Erişim: <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>, (ET: 22.05.2020)
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2020c). *III. Tarım Şurası Tarımsal Destekleme Politikaları Çalışma Grubu Raporu*, 17 Temmuz – 24 Kasım 2010, Ankara (Yayınlanmamış)
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2018). Ticaret Bakan'ından 'Hal Yasası' Açıklaması, Bloomberg, 4 Kasım 2018.
- TEPAV (2020). COVID-19'un Tüketici Harcamalarına Etkisi - 11 Mayıs 2020, Erişim: https://www.tepav.org.tr/upload/files/1589182453-5.COVID_19un_Tuketici_Harcamalarına_Etkisi_Bulteni_11052020.pdf (ET: 11.05.2020)
- TİGEM (2018). 2017 Yılı Hayvancılık Sektör Raporu, *TİGEM*, Ankara.
- The Guardian (2020a). Coronavirus measures could cause global food shortage, UN warns Erişim: <https://www.theguardian.com/global-development/2020/mar/26/coronavirus-measures-could-cause-global-food-shortage-un-warns> (ET: 21.05.2020)
- The Guardian (2020b). A disastrous situation: mountains of food wasted as coronavirus scrambles supply chain, Erişim: https://www.theguardian.com/world/2020/apr/09/uscoronavirus-outbreak-agriculture-food-supply-waste?CMP=oth_b-aplnews_d-1 (ET: 09.05.2020)
- Turna, İ. (2013). *Tarımsal Ormanlık (Agroforestry)*, KTÜ, Orman Fakültesi Ders Notları, Yayın No: 87, Trabzon.
- TÜİK, (2020a). Tarım İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001 (ET: 14.05.2020)

- UNCTAD (2020). COVID-19 and food security in vulnerable countries, Erişim: <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2331> (ET: 08.05.2020)
- Ülkümen, L. (1966). *Tatbiki Bir Görüşle Ziraat Politikamız: Ana Hatlarıyla Zirai Reform / Zirai Organizasyon*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- WTO (2020). Frequently asked questions: The WTO and COVID-19, Erişim: https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/faqcovid19_e.htm (ET: 07.05.2020)
- Yavuz, F. (2020a). Türkiye'nin Her Bölgesinden Sahadaki 30 Çiftçi, Ziraat Mühendisi veya Veteriner Hekim ile Birebir Telefon, E-posta ve Whatsapp Yoluyla Yapılan Tarımsal Faaliyetlerin Görünümü Görüşmeleri, 13-21 Nisan 2020, Erzurum (Yayınlanmamış).
- Yavuz, F. (2020b). Tarıma Koronavirüs Etkisi, *Kriter: Aylık Siyaseti Toplum ve Ekonomi Dergisi*, 46, 86-89.
- Yavuz, F. & Dilek, Ş. (2019). *Türkiye Tarımına Yeniden Bakış*, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları 137, İstanbul.
- Yavuz, F. (2017a). Tarıma Farklı Bir Bakış, *Pusul Gazetesi*, 21 Haziran 2017.
- Yavuz, F. (2017b). Türkiye'de Tarım, *Pusul Gazetesi*, 28 Haziran 2017.
- Yavuz, F. (2017c). Tarım Politikaları Neden Hep Gündemde, *Pusul Gazetesi*, 9 Ağustos 2017.
- Yavuz, F. (2017d). Alternatif Tarım Üzerine, *Pusul Gazetesi*, 27 Eylül 2017.
- Yavuz F. vd. (2016). *Erzurum İli Mühtemel Tarımsal Yatırım Alanları Rehberi*, Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA) Rapor, Erzurum.
- Yavuz, F. (2015). *Tarım Politikası Ders Notları*, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 252, Erzurum.